

Швеція
Sverige

Соціальна стійкість територіальних громад в умовах воєнного часу: спроможність до відновлення та розбудови

Аналітичний звіт

Аналітичний звіт підготовлено Центром соціальних досліджень Сумського державного університету в межах Ініціативи з розвитку аналітичних центрів в Україні, яку виконує Міжнародний фонд «Відродження» у партнерстві з Ініціативою відкритого суспільства для Європи (OSIFE) за фінансової підтримки Посольства Швеції в Україні. Думки та позиції викладені у цьому звіті є позицією авторів та не обов'язково відображають позицію Посольства Швеції в Україні, Міжнародного фонду «Відродження» та Ініціативи відкритого суспільства для Європи (OSIFE).

Міжнародний фонд «Відродження» – одна з найбільших благодійних фундацій в Україні, що з 1990-го року допомагає розвивати в Україні відкрите суспільство на основі демократичних цінностей. За час своєї діяльності Фонд підтримав близько 20 тисяч проектів, до реалізації яких долучилися понад 60 тисяч активістів та організацій України на суму понад 200 мільйонів доларів США. Сайт: www.irf.ua. Facebook: [www.fb.com/irf.ukraine](https://www.facebook.com/irf.ukraine).

Центр соціальних досліджень - це університетський дослідницький й аналітичний центр, який діє на базі кафедри психології, політології та соціокультурних технологій Сумського державного університету. Діяльність ЦСД спрямована на розроблення обґрунтованих рекомендацій, отриманих за результатами кількісних та якісних досліджень задля просування інтересів і бачень різних груп громадян (з особливим акцентом на вразливі групи жінок та чоловіків), формування суспільного діалогу, громадської участі та соціальної стійкості. Сайт: <https://csgard.sumdu.edu.ua/>

ЗМІСТ

КОРОТКИЙ ОГЛЯД РЕЗУЛЬТАТІВ	4
ПЕРЕДМОВА	6
МЕТОДОЛОГІЯ	7
ДЕРЖАВНІ ІНСТИТУЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ДЛЯ ПОСИЛЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ Й СТІЙКОСТІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У ВОЄННИЙ ЧАС	10
СПРОМОЖНІСТЬ ГРОМАД ДО ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗБУДОВИ: ДОСЛІДЖЕННЯ ДОМОГОСПОДАРСТВ	19
ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ	39

КОРОТНИЙ ОГЛЯД РЕЗУЛЬТАТІВ

Дослідження проведене Центром соціальних досліджень Сумського державного університету протягом вересня-листопада 2022 року. Представлено результати:

1) аналізу нормативно правової бази щодо оцінки механізмів посилення ефективності та стійкості місцевого самоврядування у воєнний час;

2) опитування членів домогосподарств Київської, Львівської, Закарпатської, Миколаївської, Сумської, Чернігівської, Дніпропетровської територіальних громад (10-25 жовтня 2022 р.). Цільовою групою є жителі, які наразі проживають у визначених ТГ, або ж проживали до повномасштабного вторгнення, але на час опитування знаходяться в евакуації. Всього охоплено 1089 домогосподарств, які проживають або проживали до повномасштабного російського вторгнення у досліджуваних областях.

Аналіз нормативно-правових документів свідчить, що з перших днів воєнного стану дії Уряду були спрямовані на допомогу вразливим категоріям, в першу чергу дітям, внутрішньо-переміщеним особам і біженцям, людям з інвалідністю, також приділяється увага військовослужбовцям та їх сім'ям. Наявна системна робота щодо розроблення та впровадження державних інституційних механізмів для посилення ефективності й стійкості місцевого самоврядування у воєнний час, що безумовно забезпечує соціальну стійкість людини в громаді. Також виявлено і механізми прямої дії держави для забезпечення доступу людей до засобів існування, підтримка базових станів та благополуччя. Видається, що більшою мірою акцент зроблено на гуманітарній допомозі та забезпеченні базових потреб населення. Натомість, вбачається, що більшою уваги на місцевому рівні вимагає питання забезпечення участі громадян в процесах ухвалення рішень у громаді, тим більш рішень стратегічного характеру.

Війна вплинула на стійкість сімей, збільшивши кількість вразливих груп - безробітні, неповнолітні діти, особи похилого віку та переміщені особи. Якщо в мирний час наявність неповнолітньої дитини та еміграція не були чинниками вразливості, то наразі варто змінити підходи до груп ризику потрапляння сім'ї у вразливу ситуацію. Кожна друга сім'я в Україні мають своєму складі безробітних (49,2%), 46,9% - неповнолітніх дітей. Третина сімей (31,5%) мають осіб похилого віку та 27,1% - вимушено переміщених осіб (в т.ч., які виїхали за кордон). 13,4% домогосподарств мають у своєму складі осіб з інвалідністю, 12,7% є великими сім'ями (5 і більше членів сім'ї), а 12,4% - одинокі особи. Близько 20% українських домогосподарств мають у своєму складі три і більше осіб із числа вразливих груп.

Третина українських сімей розлучилися із рідними через повномасштабне російське вторгнення, зокрема у 37,8% сімей виїхати хтось із членів сім'ї. Поряд з цим спостерігається тенденція повернення населення у громади, які не знаходяться в зоні бойових дій. Так, у 40% домогосподарств, члени яких виїжджали, наразі вже всі повернулись, і ще у 9% домогосподарств - повернулись не всі. Тобто половина сімей, які були розлучені через війну або повністю або

частково воз'єдналися. У 32% домогосподарств, члени яких виїжджали, наразі планують повернутись. Тоді як члени 20% домогосподарств серед тих хто виїхав, взагалі не планують повертатись (у 13% домогосподарств члени сім'ї планують залишитись в інших країнах, і 7% - залишатись в іншому регіоні України).

Безпекова ситуація та можливість працевлаштування є ключовими чинниками повернення в Україну. У 38% сімей, члени яких виїхали, є готовність повернутися лише після повного завершення війни, у 27% - часткового покращення безпекової ситуації в громаді / області / Україні, а 16% - можливості знайти роботу в громаді / Україні. Для 8% опитаних домогосподарств питання повернення тісно пов'язане з можливостями/перспективами завершення власних справ (навчання, лікування, робота), що свідчить також про соціально-економічні чинники, які впливатимуть на рішення повернутися/ не повернутися в громаду / Україну.

41,9% вистачає коштів лише на задоволення базових потреб, але не більше, а 7,4% - не вистачає навіть на базові потреби (харчування, комунальні платежі, ліки).

В умовах воєнного часу більше ніж у 30% сімей погіршилося матеріальне становище через скорочення долі ставки та заробітної плати (18,9% - чоловік; 15,3% - жінки; 15% - інші члени сім'ї); втрату офіційної роботи (10,2% - чоловік; 9,4% - жінка; 9,1% - інші члени сім'ї); втрату неофіційної роботи (4,7% - чоловік, 2,2% - жінка, 3,9% - інші члени сім'ї). Бачимо, що чоловіки частіше ніж інші члени домогосподарства потрапляють в ситуацію скорочення чи втрати роботи.

Можна допустити, що відчуття небезпеки та невизначеності спричиняють поширеність психологічних станів напруженості та стресів. Так, хоча більше половини опитаних (від 52,95% до 56,04% в різних групах) вважають психоемоційний стан членів своєї родини скоріше задовільним, все ж у порівнянні з оцінками фізичного стану маємо суттєво більші відсотки тих, хто вважає психоемоційний стан членів своєї сім'ї скоріше незадовільним – таку позицію фіксує фактично кожен п'ятий з опитаних.

Поряд із високим рівнем взаємопідтримки та довіри до членів власної сім'ї/родини, на підтримку яких люди перш за все розраховують (67,2%), високий рівень такої довіри є і до ЗСУ (39,5%), друзів (31,3%), волонтерів та громадських організацій (22,7%).

Більшість опитаних в цілому позитивно оцінюють перспективи України – 59% вважають, що ситуація в країні скоріш за все буде покращуватись.

ПЕРЕДМОВА

Війна спричинила травматичні події для всіх громадян і громадянок України, незалежно від того, чи залишились вони за місцем проживання у своїх територіальних громадах, чи змушені були евакуюватись з місць ведення бойових дій. У відповідь на повномасштабне російське вторгнення українці і українки продемонстрували неабияку стійкість. І це не лише мілітарна стійкість військових, але й соціальна стійкість громадян в умовах війни.

Розгорнулися міжнародні й державна гуманітарні програми, волонтерські мережеві проекти, допомога сусідських спільнот та індивідуальна підтримка. Сім'ї та окремі особистості мали ухвалювати складні рішення щодо власної безпеки та існування. Українці і українки акумулювали неабиякі внутрішні ресурси та здібності, згуртувалися та об'єднали навколо себе інших. Згуртування та наявний і наданий доступ до ресурсів дозволили вистояти. Натомість виникає питання подальшої боротьби та розвитку для досягнення благополуччя. Ми намагаємося зрозуміти, що є джерелом соціальної стійкості українців, які працюють в тилу, і що їм допомагає продовжувати цю боротьбу та розвиток?

Незважаючи на щоденні руйнівні російські атаки, більшість територіальних громад дивляться у майбутнє і формують програми відновлення та розвитку. Передусім йдеться, звичайно, про громади, які розташовані поза зоною ведення бойових дій. Поряд з цим, відновлення та розвиток «після перемоги» створює відчуття «відкладеного життя». Стратегія виживання, за яким рухається більшість українців, громад і Україна в цілому може призвести до маргіналізації. Натомість виникає питання чи варто планувати «розвиток» в умовах війни? Чи спроможні люди і громади розвиватися під час війни? Що таке розвиток під час війни?

Це вже четверта хвиля дослідження соціальної стійкості проведена Центром соціальних досліджень Сумського державного університету. У звіті представлена аналітика за результатами аналізу нормативно-правових документів в напрямку оцінки державних інституційних механізмів, а також представлені результати досліджень домогосподарств.

Дослідницька команда: Андріана Костенко – д. політ. н., проф., керівниця Центру соціальних досліджень; Ніна Світайло – к. філос. н., доц; Олена Купенко – д. пед. н., доц.; Крістіна Сахно – аналітикиня; Ганна Євсєєва – аналітикиня, Інна Кравченко.

МЕТОДОЛОГІЯ

Дослідження проведене Центром соціальних досліджень Сумського державного університету протягом вересня-листопада 2022 року та спрямоване на оцінку спроможності територіальних громад до соціальної стійкості, відновлення та розбудови в умовах воєнного стану.

Це вже третя хвиля дослідження соціальної стійкості, яке проводиться командою: перша хвиля – в січні 2021 р. в умовах Covid-19 обмежень; друга хвиля – в березні-травні 2022 р. в перші місяці повномасштабного вторгнення; третя хвиля - вересень-листопад 2022 р. – в умовах «звикання» до війни.

У третій хвилі дослідження представлено результати:

1. Аналізу нормативно правової бази, зокрема документів¹ Кабінету Міністрів України, Міністерства соціальної політики, Міністерства розвитку громад та територій України. Виділено такі групи механізмів посилення ефективності та стійкості місцевого самоврядування у воєнний час: 1) механізми прямої дії держави для забезпечення доступу людей до засобів існування, 2) механізми підтримки базових станів та благополуччя, 3) механізми визначення потреб населення в соціальних послугах на рівні громади, 4) механізми стратегічного управління, 5) механізми громадської участі. Базовими для реалізації всіх перелічених механізмів є механізми відновлення критичної інфраструктури.

2. Опитування членів домогосподарств Київської, Львівської, Закарпатської, Миколаївської, Сумської, Чернігівської, Дніпропетровської територіальних громад, яке проходило 10-25 жовтня 2022 р.

Цільовою групою є жителі, які наразі проживають у визначених ТГ, або ж проживали до повномасштабного вторгнення, але на час опитування знаходяться в евакуації.

Опитування відбувається шляхом заповнення гугл-форми через верифікацію інтерв'юерів. Окремі групи респондентів були опитані методом віч на віч або телефоном.

Цільовою аудиторією були респонденти, які наразі перебувають (проживають) у своєму населеному пункті, або переїхали в інший населений пункт України чи за кордон. Тобто, це як місцеве населення, так і внутрішньо переміщені особи, біженці, які до повномасштабного вторгнення проживали в населеному пункті, охопленому дослідженням. Респондент представляв окреме домогосподарство (людей, які спільно проживають). З одного домогосподарства опитували одного респондента.

¹ Аналіз документів здійснювався за п'ятьма індикаторами (за Террі Кенноном): 1) доступність базових засобів існування; 2) добробут і базовий стан; 3) відчуття безпеки; 4) доступ до соціальних послуг; 5) громадська участь та управління [Cannon, T. (2008). Reducing People's Vulnerability to Natural Hazards: Communities and Resilience, WIDER Working Paper Series RP2008-34, World Institute for Development Economic Research (UNU-WIDER). https://www.academia.edu/11829527/Reducing_People_s_Vulnerability_to_Natural_Hazards_Communities_and_Resilience]

Всього охоплено 1089 домогосподарств, які проживають або проживали до повномасштабного російського вторгнення у досліджуваних областях.

Таблиця А. Охоплення дослідженням домогосподарств по областях

Область	%
Київська	26,6
Львівська	15,5
Закарпатська	6,5
Миколаївська	8,8
Сумська	8,9
Чернігівська	8,6
Дніпропетровська	25

Розмір охоплених домогосподарств відображає різні типи за їх складом та кількістю (Таблиця Б). Зокрема, 12,4% - це домогосподарства, які складаються з одиноких осіб, 21,2% - із двох осіб. Більш поширеними є домогосподарства, що включають трьох (25,3%) чи чотирьох (28,4%) осіб. Ті домогосподарства, в яких проживає 5 і більше осіб, складають 12,7% серед опитаних.

Домогосподарства, які складаються із однієї особи та 5-ти осіб і більше, відносимо до вразливих, і результати дослідження будуть відображені відповідно до зазначеної вразливості.

Таблиця Б. Охоплення дослідженням домогосподарств за розмірами

одинокі особи	12,4
двоє осіб	21,2
троє осіб	25,3
четверо осіб	28,4
п'ятеро осіб і більше	12,7

Обробку результатів опитування проводили фахівці ЦСД за допомогою програми «ОСА».

Оцінка спроможності ТГ до соціальної стійкості, відновлення та розбудови в умовах воєнного стану здійснюється на основі групи показників (за Террі Кенноном): доступність базових засобів існування; добробут і базовий стан; відчуття безпеки; доступ до соціальних послуг; громадська участь та управління. Тобто соціальна стійкість територіальних громад оцінюється через призму здатності жителів/-шок, зокрема жінок і чоловіків, що перебувають у вразливій ситуації, справлятися з викликами, пов'язаними із війною. Також досліджуються горизонтальні та вертикальні зв'язки та участь в громаді. При цьому, поза увагою залишаються адміністративна, фінансова, соціальна спроможність громад (внутрішні ресурси громади), а також зовнішня підтримка у вигляді субвенцій, гуманітарної допомоги.

Обмеження дослідження:

1. Не охоплені домогосподарства, які проживають або виїхали із фронткових громад. Допускаємо, що потреби населення зазначених громад є гострішими та нагальнішими і можуть відрізнятись.
2. Фокусуємося на територіальних громадах, створених навколо обласних центрів, які віддалені від фронту, проте піддаються атакам (авіаударам).
3. Ототожнюємо сім'ю із домогосподарством, розглядаючи їх як осіб, які проживають разом і ведуть спільне господарство.
4. Складність репрезентативності, тому обрана похибка по домогосподарствам.
5. Аналіз нормативних документів здійснено за документами Кабінету Міністрів України, Міністерства соціальної політики, Міністерства розвитку громад та територій України. Обласний рівень та рівень територіальної громади представлено на прикладі Сумської області та Сумської територіальної громади.
6. У ході всіх “хвиль” досліджень відбувається робота щодо розвитку інструментарію збору та аналізу даних, тому динаміка ситуації відстежується скоріше у вигляді тенденцій, а не строгого порівняння кількісних даних. Також звертаємо увагу, що в травні дослідженням були охоплені Київська, Львівська, Миколаївська, Сумська територіальні громади. У жовтні окрім перелічених дослідження розширилося на Закарпатську, Чернігівська та Дніпропетровську громади.
7. Висновки дослідження не є репрезентативними по всій Україні, адже неохопленими залишилися території, де відбувається пряме зіткнення.

ДЕРЖАВНІ ІНСТИТУЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ДЛЯ ПОСИЛЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ Й СТІЙКОСТІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У ВОЄННИЙ ЧАС

1. Механізми прямої дії держави для забезпечення доступу людей до засобів існування, підтримка базових станів та благополуччя

Аналіз нормативно-правових документів, виданих протягом першого тижня від початку повномасштабного російського вторгнення засвідчує напрацювання достатньо повного комплексу документів щодо забезпечення доступу населення до базових засобів існування: Постанова Національного банку України «Про роботу **банківської системи** в період запровадження воєнного стану» від 24.02.2022 № 18; Постанова Кабінету Міністрів України «Щодо забезпечення **стабільної роботи виробників продовольства** в умовах воєнного стану» від 26.02.2022 № 160; Постанова Кабінету Міністрів України «Про особливості виплати та **доставки пенсій, грошових допомог** на період введення воєнного стану» від 26.02.2022 № 162; Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про утворення Координаційного центру із **забезпечення продовольчими продуктами, ліками, питною водою та пальним**»; Склад колегіального органу від 28.02.2022 № 196-р; Постанова Кабінету Міністрів України «Питання надання у 2022 році застрахованим особам одноразової матеріальної **допомоги у зв'язку із втратою частини заробітної плати (доходу), робота (економічна діяльність)** яких тимчасово зупинена внаслідок проведення бойових дій під час воєнного стану в Україні» від 04.03.2022 № 199; Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання надання **державної соціальної допомоги та пільг** на період введення воєнного стану» від 07.03.2022 № 214; Постанова Кабінету Міністрів України «Питання надання **гуманітарної та іншої допомоги цивільному населенню** в умовах воєнного стану в Україні» від 07.03.2022 № 220; Постанова Кабінету Міністрів України «Про особливості нарахування та виплати **грошових допомог, пільг та житлових субсидій** на період дії воєнного стану» від 07.03.2022 № 215, тощо.

З перших днів воєнного стану дії Уряду були спрямовані на допомогу вразливим категоріям, в першу чергу дітям, внутрішньо-переміщеним особам і біженцям, людям з інвалідністю та іншим. В якості прикладів назвемо такі документи: Постанова Кабінету Міністрів України «Про особливості призначення та використання грошової компенсації вартості одноразової натуральної допомоги **“пакунок малюка”** на період введення воєнного стану» від 05.03.2022 № 204; Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо **захисту прав дітей** на період надзвичайного або воєнного стану» від 22 березня 2022 р. № 349; Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Порядку провадження **органами опіки та піклування** діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини» від 15 квітня 2022 р. № 447; Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання **тимчасового переміщення (евакуації) дітей та осіб**, які проживають або зараховані до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування на

цілодобове перебування, в умовах воєнного стану» від 27 березня 2022 р. № 385; Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення робочої групи щодо захисту прав і свобод громадян України, які перебувають на території держав - членів ЄС та інших держав як **тимчасово переміщені особи**» від 9 квітня 2022 р. № 425; Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання виплати допомоги на проживання **внутрішньо переміщеним особам**» від 20 березня 2022 р. № 332; Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Порядку оформлення і видачі довідки про взяття на облік **внутрішньо переміщеної особи**» від 13 березня 2022 р. № 269; Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання захисту прав депортованих та **внутрішньо переміщених осіб**» від 28 червня 2022 р. № 740; а також інші документи.

Окрема Уряду з перших днів війни приділяється **військовослужбовцям та їх сім'ям**: Постанова Кабінету Міністрів України «Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану» від 28.02.2022 № 168; внесення змін в Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»; внесення змін в Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей».

Питання забезпечення доступу до базових засобів існування залишається в фокусі уваги Уряду протягом всього періоду з 24 лютого.

Так, 21.10.2022 р. набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування **служби зайнятості**, соціального страхування на випадок безробіття, сприяння продуктивній зайнятості населення, у тому числі молоді, та впровадження нових активних програм на ринку праці». Ключовими є наступні його елементи: зміна підходів стимулювання зайнятості найбільш вразливих категорій населення, нові інструменти сприяння зайнятості молоді, розширення кола осіб, які можуть отримувати допомогу по безробіттю². З 1 січня 2023 року набудуть чинності зміни, що були внесені до Закону України «Про загальнообов'язкове **державне соціальне страхування**» та Закону України «Про загальнообов'язкове **державне пенсійне страхування**». Мова йде про уповноважений орган управління в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та від нещасного випадку, права, обов'язки та відповідальність роботодавця як страхувальника і застрахованих осіб, про страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, що спричинили втрату працездатності³. Також, наявна постанова Кабінету Міністрів України «Про особливості реалізації державної політики у **сферах зайнятості та загальнообов'язкового державного соціального страхування** на випадок безробіття під час воєнного стану та після його припинення або скасування». Згідно з нею, під час воєнного стану особа, яка перебуває на території територіальних громад, які розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або які перебувають в тимчасовій окупації,

² <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2622-20#Text>

³ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2620-20#Text>

оточенні (блокуванні), може звернутися до будь-якого центру зайнятості будь-якими доступними їй засобами комунікації, у тому числі електронними, із заявою про наданням статусу безробітного⁴. Розроблено «Порядок надання допомоги по частковому безробіттю», який визначає умови, механізм виплати застрахованим особам допомоги по частковому безробіттю, строки, розмір та критерії її надання, а також механізм повернення коштів, спрямованих на фінансування такої допомоги. Згідно цього документу допомога може надаватись застрахованим особам (працівникам та фізичним особам - підприємцям) у разі втрати ними частини заробітної плати (доходу) у зв'язку із зупиненням (скороченням) виробництва продукції (виконання робіт, надання послуг) з причин економічного, технологічного характеру, виникнення надзвичайної ситуації, введення надзвичайного або воєнного стану, встановлення карантину⁵.

Розроблено «План заходів забезпечення **продовольчої безпеки** в умовах воєнного стану». Ним передбачається виконання завдань у трьох сферах: адміністрування системи продовольчої безпеки держави, забезпечення населення територіальних громад продовольчими товарами, регулювання зовнішньоекономічної діяльності⁶.

Це далеко неповний перелік нормативно-правових документів, що забезпечують доступ населення до базових засобів існування, але наведені документи засвідчують системність роботи за цим напрямом.

Слід також підкреслити важливість масштабної гуманітарної допомоги українському населенню, ініційованої Європейським Союзом, міжнародними організаціями, зокрема, ООН.

Також з перших днів впровадження воєнного стану працюють місцеві гуманітарні ініціативи, у тому числі спільні ініціативи громадськості та місцевого самоврядування,

2. Механізми підтримка базових станів та благополуччя

Стосовно цієї групи механізмів у першу чергу акцентуємо увагу на проблематиці психологічного здоров'я населення та психологічної допомоги.

Постановою Кабінету Міністрів України «Про утворення Міжвідомчої координаційної ради з питань охорони психічного здоров'я та надання психологічної допомоги особам, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України» від 7 травня 2022 р. № 539⁷ передбачено: «1) сприяння забезпеченню координації дій центральних органів виконавчої влади з питань надання психологічної допомоги особам, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України; 2) визначення шляхів, механізмів і способів вирішення проблемних питань надання психологічної допомоги особам, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України; 3) підвищення ефективності діяльності

⁴ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/735-2022-%D0%BF#Text>

⁵ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/702-2022-%D0%BF#Text>

⁶ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/327-2022-%D1%80#Text>

⁷ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/539-2022-%D0%BF#Text>

центральної влади із зазначених питань; 4) підготовка пропозицій щодо удосконалення нормативно-правової бази для покращення надання психологічної допомоги постраждалим особам та підтримки таких осіб з боку держави».

Наказ Міністерства у справах ветеранів України «Про затвердження Порядку організації супервізії фахівців з надання послуг із психологічної реабілітації» від 1 вересня 2022 № 148⁸ передбачає роботу із фахівцями. «Мета супервізії – підвищення якості психологічної допомоги, яку надають фахівці за бюджетною програмою «Заходи із психологічної реабілітації, соціальної та професійної адаптації, забезпечення санаторно-курортним лікуванням постраждалих учасників Революції Гідності, учасників антитерористичної операції та осіб, які здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, та членів їх сімей (при здійсненні заходів із психологічної реабілітації), членів сімей загиблих (померлих) таких осіб, виготовлення для них бланків посвідчень та нагрудних знаків» (далі - бюджетні кошти), професійна підтримка та професійний розвиток фахівців, запобігання їх професійному вигоранню».

Реалізується проєкт «Національна програма психологічної допомоги населенню, що постраждало внаслідок воєнних дій агресора», ініційований Першою леді України Оленою Зеленською.

В якості прикладу міжнародної підтримки назвемо співпрацю Міністерства соціальної політики та Всесвітньої організації охорони здоров'я щодо проведення навчання тренерів за курсом ВООЗ „Самодопомога Плюс” (Self-Help Plus, SH+).

Державна політика отримує свою реалізацію на місцевому рівні. Також на місцевому рівні наявний ряд громадських ініціатив щодо психічного здоров'я населення.

3. Державні механізми визначення потреб населення в соціальних послугах на рівні громади

Аналіз документів, починаючи від 24 лютого, засвідчує продовження постійної роботи щодо вдосконалення системи надання соціальних послуг в умовах децентралізації, а також процес напрацювання рішень у відповідь на виклики суттєвого зростання вразливості людей через вимушене переміщення.

Діяльність спрямована на вивчення потреб. Так, Міністерством соціальної політики опубліковано проєкт наказу «Про затвердження Порядку **визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці/територіальної громади у соціальних послугах**». Цей Порядок встановлює процедуру визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці/територіальної громади у соціальних послугах шляхом збирання, узагальнення та аналізу кількісних та якісних даних щодо наявності на відповідних територіях вразливих груп населення, осіб/сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати. Визначення

⁸ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1032-22#Text>

потреб вираховується на короткостроковий термін (із застосуванням результатів **моніторингу надання соціальних послуг**) та середньостроковий (шляхом **поглибленого соціального дослідження**).

До цієї групи механізмів відносимо й документи щодо обліку, а також нові стандарти соціальних послуг, чи вдосконалення існуючих у відповідь на наявні потреби. Так, було розроблено **типові інформаційні картки адміністративних послуг**. Типова інформаційна картка адміністративної послуги «надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам» містить інформацію про умови надання такої допомоги, зокрема, фіксує те, що допомога надається кожній внутрішньо переміщеній особі щомісячно з місяця звернення на період введення воєнного стану та одного місяця після його припинення чи скасування. Таку ж картку було розроблено щодо осіб з інвалідністю та дітям з інвалідністю, постраждалим внаслідок дії вибухонебезпечних предметів.

Працює **Єдиний реєстр отримувачів гуманітарної допомоги**⁹.

У нормативних документах увага також приділяється конкретним соціальним послугам. Затверджено «Порядок проведення **комплексного огляду системи соціального захисту ветеранів війни та членів їх сімей, членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України**» від 10 червня 2022 р. № 663¹⁰.

Крім того, було розроблено проєкт «Державного стандарту з соціальної послуги паліативного догляду». Відповідно до нових умов життя документ містить такий пункт: «у разі **введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях, наявності загрози життю чи здоров'ю осіб, визначених пунктом 2 розділу I цього Державного стандарту, соціальна послуга паліативного догляду може надаватися екстрено (кризово)**».

Також, подано проєкт щодо порядку надання послуги **раннього втручання**.

Зазначимо наявність міжнародної допомоги, в тому числі й у вигляді сприяння в проведенні моніторингу та досліджень щодо потреб населення.

Якщо звертатися до прикладів місцевого рівня, то Сумською міською радою було розширено перелік категорій осіб, що можуть скористатися послугами «**Центру учасників бойових дій**»¹¹.

В умовах війни продовжуються процеси забезпечення якості надання соціальних послуг вразливим категоріям та людям в складних життєвих обставин.

4. Механізми стратегічного управління

Стосовно цієї групи механізмів, перш за все потрібно зазначити роботу Національної ради з відновлення України¹². У рамках 24 робочих груп Рада розробила план заходів з післявоєнного відновлення та розвитку України. Кожною з груп описано мету плану свого напрямку, цілі, основні завдання, шляхи їх досягнення.

⁹ <https://www.msp.gov.ua/documents/6257.html>

¹⁰ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/663-2022-%D0%BF#Text>

¹¹ <https://smr.gov.ua/uk/dokumenti/proekti-dokumentiv/proekti-rishen-sumskoj-miskoj-radi/2022-mr-p/25816-opryliudneno-u-liutomu-2022-roku-8.html>

¹² <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/nacionalna-rada-z-vidnovlennya-ukrayini-vid-naslidkiv-vijni>

Розроблено **План відновлення України**¹³, візією якого є: «Сильна європейська країна – магніт для іноземних інвестицій».

План Відновлення України спрямований на прискорення стійкого економічного зростання. У відповідності до цього передбачено проекти покращення бізнес-середовища¹⁴, забезпечення конкурентоспроможного доступу до капіталу¹⁵, розвитку секторів економіки з доданою вартістю¹⁶. Також звертаємо увагу на розроблені в рамках Плану відновлення України проекти та заходи **забезпечення ефективної соціальної політики**¹⁷.

Агенції регіонального розвитку також розглядаємо як один із механізм стратегічного управління. Діяльність агенцій спрямовується, зокрема, на: розроблення й реалізацію стратегічних і програмних документів розвитку регіону і територіальних громад; сприяння соціально-економічному та культурному розвитку регіону, у тому числі залученню інвестицій, експорту продукції підприємствами регіону, розвитку підприємництва та туризму в регіоні; надання консультаційно-методичної допомоги органам місцевого самоврядування з питань розроблення стратегій розвитку територіальних громад, проектів регіонального розвитку, регіональних та місцевих програм розвитку; підготовки і реалізації проектів регіонального розвитку; сприяння на регіональному рівні європейській та євроатлантичній інтеграції України тощо.

Міністерство розвитку громад та територій України проводить системну політику щодо розбудови спроможності агенцій регіонального розвитку, у тому числі залучаючи допомогу міжнародних партнерів. Наразі проект «Згуртованість та регіональний розвиток України» (UCORD), що спрямований насамперед на покращення якості життя людей та сприятиме миру й соціальній згуртованості у нашій країні, покликаний сприяти скоординованим діям із відновлення та злагодженого регіонального розвитку з боку громадян, бізнесу та органів влади. Проект фінансується Швейцарською агенцією з розвитку та співробітництва, яка представлена Посольством Швейцарії в Україні. Проект UCORD впроваджуватиметься протягом 12 років трьома окремими фазами, по 4 роки кожна. Перша фаза проекту розпочнеться у листопаді 2022 року і завершиться у жовтні 2026 року.

В якості одного із механізмів стратегічного управління продовжує використовуватися **механізм конкурсу проектів**.

Серед механізмів стратегічного управління, які наразі представлені в якості проектів документів, назвемо, зокрема, проект Закону щодо відновлення сплати земельного податку, розроблений Міністерством розвитку громад та територій України. Цим документом передбачається надання права органам місцевого самоврядування самостійно приймати рішення щодо надання відповідних податкових пільг.

¹³ <https://recovery.gov.ua/>

¹⁴ <https://recovery.gov.ua/project/program/boost-business-environment>

¹⁵ <https://recovery.gov.ua/project/program/ensure-competitive-access-to-funding>

¹⁶ <https://recovery.gov.ua/project/program/grow-value-adding-sectors-of-economy>

¹⁷ <https://recovery.gov.ua/project/program/secure-targeted-and-effective-social-policy>

Важливим видається те, що робота над стратегічними документами відбувається і на рівні областей. Назвемо відповідний документ, який ухвалено в Сумській області – **«Стратегія відновлення та розвитку економіки Сумської області на 2022-2024 роки»**. Визначальну увагу в сценаріях розвитку приділено воєнним реаліям, припущенням та економічним показникам. Спостерігається активна і системна робота за напрямками місцевих бюджетів територіальних громад та підтримки місцевого бізнесу.

Стратегічне бачення щодо людського потенціалу в «Стратегії відновлення та розвитку економіки Сумської області на 2022-2024 роки» представлено в такому формулюванні: «Людський потенціал визначає зміст сучасних підходів до розвитку Сумщини як прикордонної території, що потребує особливої уваги. Методика розрахунку **індексу людського розвитку** в Україні затверджена постановою Кабінету Міністрів України та проводиться на щорічній основі. Показники, що застосовуються для розрахунку індексу регіонального людського розвитку, поділяються на 3 групи: «Довге та здорове життя», «Добробут та гідні умови праці», «Освіта». Слід зазначити, що найкращі показники у 2020 році область мала за напрямом «Освіта». Однак, за більшістю показників Сумщина відставала від середньоукраїнських значень. **Забезпечення сталого людського розвитку є пріоритетним напрямом регіонального розвитку.** Тим паче наразі, коли в прикордонних територіях нашої області точиться запекла боротьба. Основним завданням є визначення пріоритетних цілей та **проектів для життя в прикордонних територіях**, реалізація яких дозволить стабілізувати показники людського розвитку регіону на довоєнному рівні, а в середньостроковій перспективі - покращити їх до рівня вище за середньоукраїнські значення. **Найголовніше питання.** яке потребує вирішення – **повернути людей, які покинули свої домівки.** Наразі важко повністю цим управляти, але готувати умови для повернення можна і треба вже зараз. Зокрема, однією із важливих таких умов є: **забезпечення робочими місцями;** гарантування населенню **базових медичних послуг** (соціальна медицина), **психологічної підтримки та освітніх послуг**, а також підтримка закладів культури (музеї, бібліотеки, театри тощо); заохочення **соціально відповідального бізнесу;** **інтеграція внутрішньо переміщених осіб у громади».**

Слід зазначити, що у такому формулюванні стратегічного бачення не знайшли відображення: 1) базові соціальні послуги, які мають надаватися в громадах відповідно до Закону України **«Про соціальні послуги»;** 2) системні заходи підтримки людського розвитку для тих, хто зараз працює в регіоні, забезпечуючи його соціально-економічний потенціал.

У частині «Безпечний регіон» стратегічне бачення акцентується у тому числі на зміцненні соціальної згуртованості: «1. «Безпековий регіон» – включає в себе проектні ідеї, що спрямовані на захист кордону; підтримку територіальної оборони; забезпечення енергетичної безпеки області; створення безпечних умов для життя та ведення підприємницької діяльності; **зміцнення соціальної згуртованості».**

Щодо проектів і проектних ідей маємо таке: ««Людський потенціал» – передбачає проекти, що спрямовані на підвищення тривалості життя та зміцнення

здоров'я; покращення доступу населення області до знань, у тому числі зміцнення європейських ціннісних орієнтацій; досягнення гідного рівня життя; інтеграцію професійної та вищої освіти для концентрації потенціалу на базі закладів вищої освіти області з метою затребуваної підготовки фахівців». Таке формулювання залишає відкритим питання про доступність всього переліченого для людей у складних життєвих обставинах.

Каталог проектних ідей у частині «Людський потенціал» стратегії включає в себе таке:

- 1) інтеграція професійної та вищої **аграрної освіти** для концентрації потенціалу на базі **Сумського національного аграрного університету** з метою підготовки фахівців різного рівня: робітник, кваліфікований робітник, інженер, менеджер;
- 2) розроблення механізмів із забезпечення населення області та внутрішньо переміщених осіб регіону **житлом** (виділення землі, часткова грошова компенсація на купівлю чи будівництво житла, створення фонду житла для тимчасового проживання – швидкокомтовані, контейнерні чи модульні містечка);
- 3) розвиток **громадянської свідомості, освіти впродовж життя**;
- 4) навчання населення навичкам для **започаткування власної справи** в рамках нової урядової програми «Робота»;
- 5) розроблення та промоція **туристичного маршруту (Суми – Тростянець – Охтирка)**, присвяченого обороні Сумщини;
- б) створення **медично-туристичного кластеру** на базі медичних закладів області та туристичних фірм.

Отже, у цілому видається, що наразі механізми стратегічного управління більшою мірою спрямовані на активізацію фінансово-економічних процесів. Меншою мірою вони націлені на розвиток людського потенціалу і згуртованість громад.

Оскільки реалізовуватися стратегії мають в умовах децентралізації, то важливим є місцевий рівень. Беручи, наприклад, рівень Сумської територіальної громади, можемо зазначити, що вже здійснюється робота щодо **актуалізації місцевих стратегій розвитку та апробації інструменту моніторингу і оцінки в умовах повоєнного відновлення й розвитку**¹⁸. Однак, більш детальну інформацію щодо цього напряму роботи виявити не вдалось.

5. Механізми громадської участі

Базовим документ, який представляє цей механізм, є Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку розроблення, проведення **громадського обговорення**, погодження програм комплексного відновлення області, території територіальної громади (її частини) та внесення змін до них» від 14 жовтня 2022 р. № 1159. Документом фіксуються визначальні принципи, що є умовою забезпечення громадської участі і представлення заінтересованих осіб. Програма комплексного відновлення області, території територіальної громади (її

¹⁸

<https://www.facebook.com/pmo.smr/posts/pfbid02JBUGX3FEk3C611R4174E7ccxi2gYf8Vq8MMAp1hmGdE82qAXC6Jsu8jTFdrShVKZI>

частини) має сприяти впровадженню таких сучасних підходів та практик розвитку регіонів, територіальних громад, населених пунктів та частин їх територій, як людиноцентризм та соціальна справедливість, раціональне просторове планування, забезпечення балансу розселення та розміщення робочих місць, стала міська мобільність, інклюзивність, енергоефективність, екологічність, збереження культурного розмаїття та національної пам'яті, а також відповідати Цілям сталого розвитку України на період до 2030 року¹⁹. Цим документом передбачається, що проєкти програм комплексного відновлення областей, територій територіальних громад (їх частин) підлягають громадському обговоренню. Для забезпечення представлення заінтересованих осіб та громадськості під час розроблення програм комплексного відновлення області, території територіальної громади (її частини) відповідною облдержадміністрацією, виконавчим органом сільської, селищної, міської ради має утворюватися **тимчасовий консультативно-дорадчий орган. Оприлюднення на офіційному веб-сайті** облдержадміністрації рішення щодо розроблення програми комплексного відновлення області є підставою для подання пропозицій громадськості до проєкту програми комплексного відновлення області у встановлений у такому рішенні строк до відповідної облдержадміністрації.

Інший документ, який також представляє механізм громадської участі, – Наказ Міністерства розвитку громад та територій України «Про затвердження Порядку формування концепції інтегрованого розвитку території територіальної громади» від 22 вересня 2022 р. № 172. Термін «Концепція інтегрованого розвитку території територіальної громади» вживається у значенні, наведеному у Законі України «Про регулювання містобудівної діяльності». Формування Концепції інтегрованого розвитку здійснюється із застосуванням, зокрема, принципу **партиципації**, що передбачає максимальне залучення та інформування громадськості на всіх етапах процесу розроблення документів з розвитку територіальної громади та врахування всіх відповідних інтересів.

Отже, наявна системна робота щодо розроблення та впровадження державних інституційних механізмів для посилення ефективності й стійкості місцевого самоврядування у воєнний час, що безумовно забезпечує соціальну стійкість людини в громаді. Також виявлено і механізми прямої дії держави для забезпечення доступу людей до засобів існування, підтримка базових станів та благополуччя. Видається, що більшою мірою акцент зроблено на гуманітарній допомозі та забезпеченні базових потреб населення. Натомість, вбачається, що більшою уваги на місцевому рівні вимагає питання забезпечення участі громадян в процесі ухвалення рішень у громаді, тим більш рішень стратегічного характеру.

¹⁹ <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-poriadku-rozroblennia-provedennia-hromadskoho-obhovorennia-pohodzhennia-prohram-kompleksnoho-vidnovlennia-oblasti-1159-141022>

СПРОМОЖНІСТЬ ГРОМАД ДО ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗБУДОВИ: ДОСЛІДЖЕННЯ ДОМОГОСПОДАРСТВ

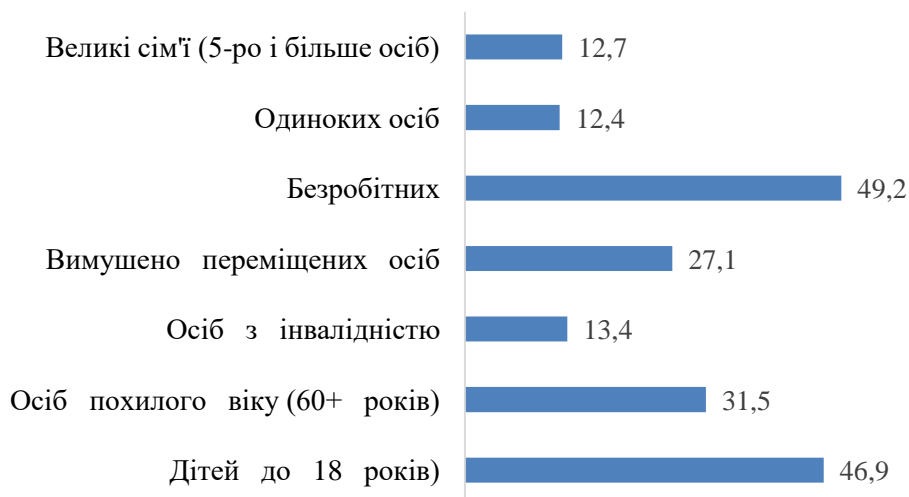
1. ЛЮДСЬКИЙ РЕСУРС

Війна передусім спустошує людський потенціал громад. Масова евакуація цивільного населення, переселення та людські втрати суттєво вплинули на структуру населення. Поряд з цим органи місцевої влади не володіють повним обсягом інформації стосовно соціально-демографічного складу населення, міграційних потоків, що обмежує управління людським потенціалом громади.

Війна вплинула на стійкість сімей, збільшивши кількість вразливих груп - безробітні, неповнолітні діти, особи похилого віку та переміщені особи. Якщо в мирний час наявність неповнолітньої дитини та еміграція не були чинниками вразливості, то наразі варто змінити підходи до груп ризику потрапляння сім'ї у вразливу ситуацію.

Кожна друга сім'я в Україні мають своєму складі безробітних (49,2%), 46,9% - неповнолітніх дітей. Третина сімей (31,5%) мають осіб похилого віку та 27,1% - вимушено переміщених осіб (в т.ч., які виїхали за кордон). 13,4% домогосподарств мають у своєму складі осіб з інвалідністю, 12,7% є великими сім'ями (5 і більше членів сім'ї), а 12,4% - самотні особи (Діаграма 1). Це зумовлює необхідність диференційованих рішень щодо соціальної стійкості людей, спроможності для відновлення та розбудови територіальних громад.

Діаграма 1. Домогосподарства за групами вразливості

Респонденти могли обрати декілька варіантів відповіді, тому сума перевищує 100%

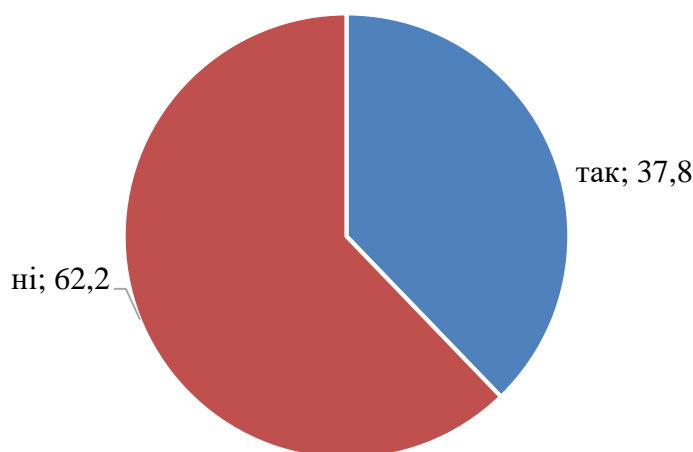
Близько 20% українських домогосподарств мають у своєму складі три і більше осіб із числа вразливих груп. (Таблиця 1.1.)

Таблиця 1.1. Домогосподарства за групами вразливості відповідно до їх кількості

	Одна особа	Дві особи	Три і більше	немає
Кількість дітей (до 18 р.)	30,6	13,1	3,2	53,1
Кількість осіб похилого віку (60+ р.)	19,9	9,6	1,9	68,5
Кількість осіб з інвалідністю	11,9	1,4	0,2	86,6
Кількість вимушено переміщених осіб	8,9	6,2	11,9	72,9
Кількість безробітних	28,5	15	5,8	50,8

Третина українських сімей розлучилися із рідними через повномасштабне російське вторгнення, зокрема у 37,8% сімей виїхати хтось із членів сім'ї (Діаграма 2).

Діаграма 2. Чи виїжджали/виїхали в період військового вторгнення хтось із членів сім'ї?

Показник різниться по областях і залежить від чинника наближеності до кордону агресора та інтенсивності бойових дій. Як бачимо з наведеної таблиці, найбільше виїздів членів родини фіксують опитані у Миколаївській (58,3%), Київській (46,6%) та Чернігівській (43,6%) областях. Такі показники є цілком очікуваними, адже саме ці області більш за інших потерпали від обстрілів та вторгнення у перші дні і місяці війни.

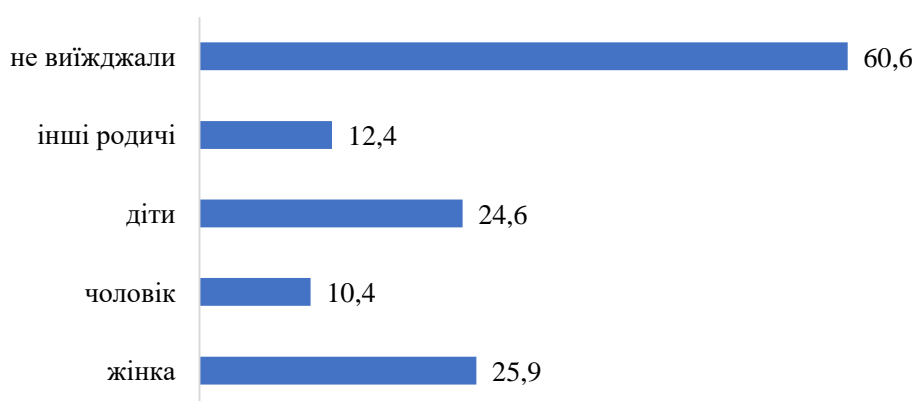
Таблиця 2.1. Чи виїжджали/виїхали в період військового вторгнення хтось із членів сім'ї? (по областям)

	Виїжджали/виїхали	Ні
Київська	46,6	53,4
Львівська	32	68
Закарпатська	35,2	64,8
Миколаївська	58,3	41,7
Сумська	25,8	74,2
Чернігівська	43,6	56,4
Дніпропетровська	27,9	72,1

Теза про вразливість сімей, які мають неповнолітніх дітей підтверджується й тим, що у 25,9% домогосподарств виїхали жінки, 24,6% - діти (Діаграма 3).

Не суперечить сприйняттю реальної ситуації і показник виїзду чоловіків, адже анкета не фіксувала виїзд лише за кордон, який дозволений для окремих категорій чоловіків. При цьому значна частина чоловіків призовного віку виїздила за межі своїх областей/громад у більш безпечні місця (10,4% домогосподарств).

Діаграма 3. Хто саме з членів Вашої сім'ї виїжджали/виїхали?

Респонденти могли обрати декілька варіантів відповіді, тому сума перевищує 100%

Наведена нижче таблиця ілюструє ситуацію у розрізі областей і дозволяє зробити висновок, що найактивніше виїздили жінки з дітьми з Миколаївської Київської та Чернігівської областей.

Таблиця 3.1 Хто саме з членів Вашої сім'ї виїжджали/виїхали? (по областям)

	жінка	чоловік	діти	інші родичі	не виїжджали
Київська	32,1	11,4	28,6	13,4	52,8
Львівська	21,9	6,5	20,1	11,2	67,5
Закарпатська	25,4	18,3	22,5	7	60,6
Миколаївська	40,6	15,6	5,1	26	36,5
Сумська	18,6	10,3	20,6	5,2	73,2
Чернігівська	30,9	16	23,4	13,8	56,4
Дніпропетровська	17,6	5,9	16,2	10,7	70,2

Навіть в умовах, коли воєнні дії не завершені, і є певна загроза життю, а також досить відчутними є руйнування, обмеження та негаразди, які унеможливають повернення до звичного життя, важливою є оцінка населенням перспектив зокрема і готовності повернутись тих, хто виїхав.

Спостерігається тенденція повернення населення у громади, які не знаходяться в зоні бойових дій. Так, у 40% домогосподарств, члени яких

виїжджали, наразі вже всі повернулись, і ще у 9% домогосподарств - повернулись не всі. Тобто половина сімей, які були розлучені через війну або повністю або частково воз'єдналися.

У 32% домогосподарств, члени яких виїжджали, наразі планують повернутись. Тоді як члени 20% домогосподарств серед тих хто виїхав, взагалі не планують повертатись (у 13% домогосподарств члени сім'ї планують залишитись в інших країнах, і 7% - залишатись в іншому регіоні України (Діаграма 4)). Така кількість тих, хто ухвалив рішення не повертатися, може бути непрямим свідченням кількості людей, яким вдалося адаптуватися на новому місці.

Діаграма 4. Чи планують повернутися або вже повернулися члени сім'ї?

Дані стосуються домогосподарств, члени яких виїжджали

Наведена нижче таблиця ілюструє ситуацію у розрізі областей і дозволяє зробити висновок, що найактивніше повертаються жителі Київської та Чернігівської областей.

Таблиця 4.1. Чи планують повернутися або вже повернулися члени сім'ї? (по областям)

	всі повернулися	повернулися не всі	планують повернутися	будуть залишатися в іншому регіоні України	будуть залишатися в іншій країні
Київська	26,6	5,2	11,7	2,8	5,5
Львівська	16,6	2,4	8,3	2,4	7,7
Закарпатська	1,4	1,4	29,6	7	2,8
Миколаївська	9,4	8,3	39,6	5,2	9,4
Сумська	10,3	4,1	9,3	1	3,1
Чернігівська	30,9	4,3	6,4	0	6,4
Дніпропетровська	12,1	2,2	10,3	3,7	4

Дані стосуються домогосподарств, члени яких виїжджали

Безпекова ситуація та можливість працевлаштування є ключовими чинниками повернення в Україну. У 38% сімей, члени яких виїхали, є готовність повернутися лише після повного завершення війни, у 27% - часткового покращення безпекової ситуації в громаді / області / Україні, а 16% - можливості знайти роботу в громаді / Україні (Діаграма 5).

Для 8% опитаних домогосподарств питання повернення тісно пов'язане з можливостями/перспективами завершення власних справ (навчання, лікування, робота), що свідчить також про **соціально-економічні чинники, які впливатимуть на рішення повернутися/ не повернутися в громаду / Україну.**

Діаграма 5. Що може впливати на рішення повернутися?

Дані стосуються домогосподарств, члени яких виїжджали

Також 6% домогосподарств, члени яких виїхали, готові повернутися у випадку відновлення їх житла. Можна допустити, що це та частина представників домогосподарств, які частково чи повністю втратили житло.

Розподіл відповідей за областями демонструє, що жителі Миколаївської області переважають в усіх типах відповідей щодо чинників повернення.

Таблиця 5.1. Що може впливати на рішення повернутися? (по областях)

	Київська	Львівська	Закарпатська	Миколаївська	Сумська	Чернігівська	Дніпропетровська
лише повне завершення війни	12,8	10,7	22,5	38,5	5,2	9,6	13,6
часткове покращення безпекової ситуації в громаді і / області / Україні	10,7	5,9	4,2	29,2	7,2	4,3	10,7
можливість знайти роботу в громаді/ Україні	7,6	3,6	1,4	12,5	3,1	7,4	5,5
можливість поклагодити житло/ знайти нове житло в громаді/ Україні	2,1	1,2	0	6,3	2,1	3,2	1,8
після завершення власних справ (навчання, лікування, робота, тощо) за кордоном/в іншому регіоні	5,2	4,1	4,2	2,1	1	2,1	1,8
не повернутися за жодних обставин	2,4	2,4	5,6	0	1	1,1	0,4

Дані стосуються домогосподарств, члени яких виїжджали

2. ЕКОНОМІЧНИЙ ТА МАТЕРІАЛЬНИЙ РЕСУРС

Доступ до засобів існування

Окремий блок питань анкети стосувався оцінки респондентами соціально-економічного становища своєї сім'ї та доступу до засобів існування – зайнятості, наявності заробітку чи заощаджень, можливостей отримувати допомогу тощо.

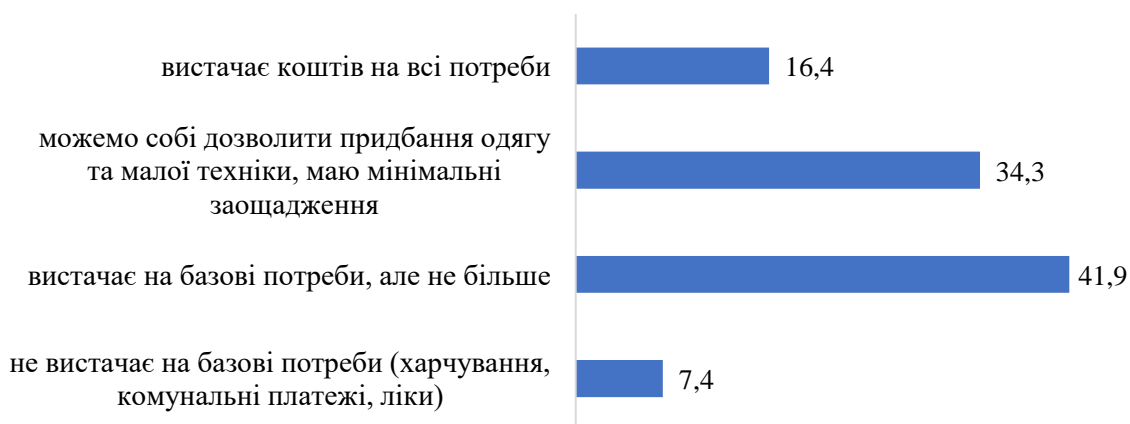
Лише у кожній другій сім'ї задоволені потреби більше ніж на базовому рівні. Тобто лише 16,4% опитаних домогосподарств зазначили, що їм вистачає коштів на всі потреби, а 34,3% - у нинішніх умовах можуть собі дозволити придбання одягу та малої техніки та мають мінімальні заощадження. Можемо припустити, що третина населення, яка має заощадження, певний період здатні справлятися із викликами війни самостійно. Зазначимо, що станом на травень 2022 року 10% опитаних зазначали, що їм вистачає коштів на всі потреби, а 19,1%

на той момент могли собі дозволити придбання одягу та малої техніки, зазначали наявність мінімальних заощаджень. Тим самим від травня до жовтня спостерігається тенденція щодо *покращення фінансового стану людей, а, отже, і доступу до засобів існування.*

Решта домогосподарств або ж знаходяться в групі ризику, бо їм вистачає коштів лише на задоволення базових потреб, але не більше (41,9%), або перебувають у складній ситуації, оскільки їм не вистачає навіть на базові потреби (харчування, комунальні платежі, ліки) (7,4%) (Діаграма 6). Станом на травень дані соціологічного опитування демонстрували, що 41,1% опитаних вистачає на базові потреби, але не більше, 29,8% - не вистачає на базові потреби. *Наведене щодо фінансового стану може бути свідченням необхідності зміни акцентів у механізмах забезпечення стійкості громад з гуманітарної допомоги на інші (що не виключає потребу надання гуманітарної допомоги 7,4%, які зазначають про нестачу коштів на базові потреби, а також програми відновлення житла як передумови повернення людей у громади).*

У зв'язку з різним соціально-економічним становищем сімей, гуманітарну допомогу варто застосовувати лише як екстрений захід для швидкого реагування на складну ситуацію, або як стратегія підтримки найбільш вразливих груп сімей.

Діаграма 6. Соціально-економічне становище сім'ї

Соціально-економічне становище домогосподарств суттєво відрізняються по областях, що вимагає диференційованого підходу у плануванні механізмів підтримки в умовах війни.

Частіше позитивно оцінюють свій нинішній соціально-економічний стан сім'ї із Київської (21% (на фоні 15,1 % у травні)) та Львівської (24,9% (на фоні 7,1 % у травні)) областях. Тоді як частіше фіксують позицію «не вистачає навіть на базові потреби (харчування, комунальні платежі, ліки)» представники домогосподарств Сумської (14,5% (на фоні 33,5% у травні)) та Дніпропетровської (11,8%) областей. Причому половина опитаних у цих областях (54,6% та 50,7% відповідно) зазначають, що їм вистачає грошей на базові потреби, але не більше. В групі ризику є також значна частина домогосподарств, яким вистачає лише на

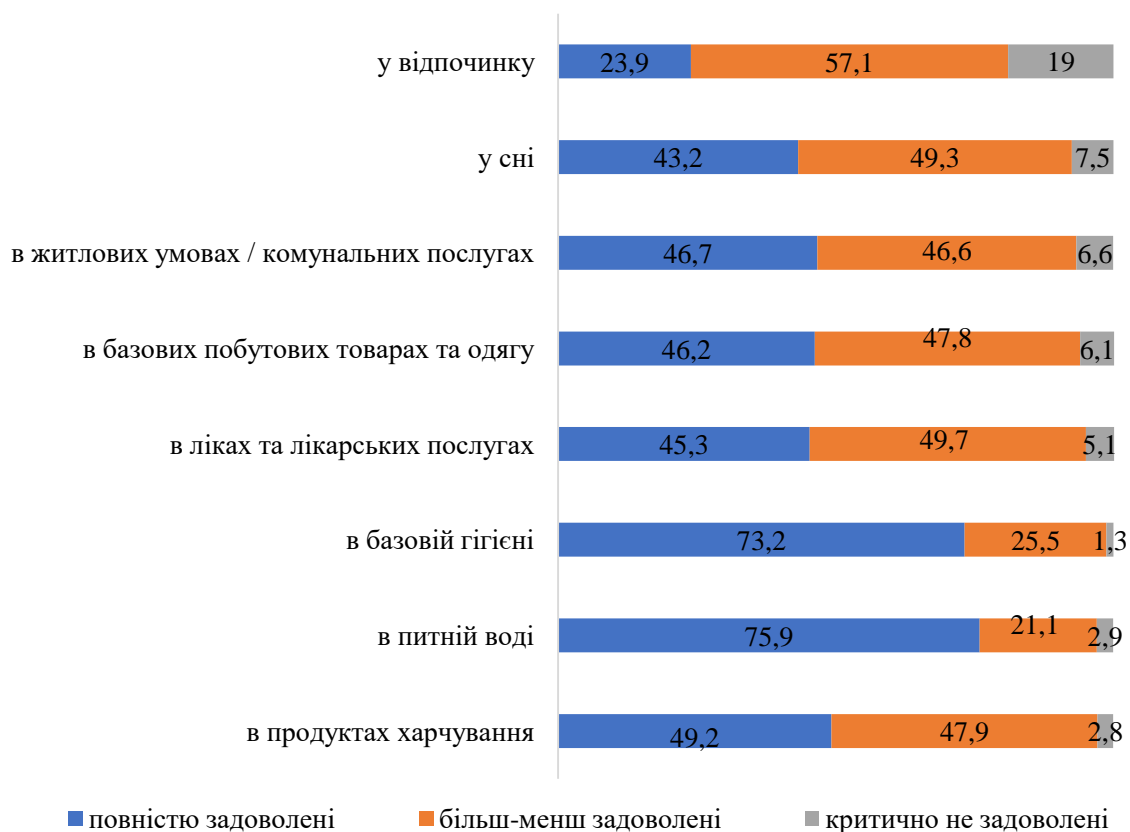
базові потреби із Миколаївської (51% (на фоні 47,5 % у травні)) та Закарпатської (49,3%) областей.

Таблиця 6.1. Соціально-економічне становище сім'ї (за областями)

	не вистачає на базові потреби (харчування, комунальні платежі, ліки)	вистачає на базові потреби, але не більше	можемо собі дозволити придбання одягу та малої техніки, маю мінімальні заощадження	вистачає коштів на всі потреби
Київська	2,1	33,4	43,4	21
Львівська	5,9	24,9	44,4	24,9
Закарпатська	8,5	49,3	29,6	12,7
Миколаївська	7,3	51	33,3	8,3
Сумська	15,5	54,6	18,6	11,3
Чернігівська	5,3	44,7	36,2	13,8
Дніпропетровська	11,8	50,7	24,6	12,9

Задоволеність фізіологічних потреб у їжі, воді, одязі, житлі, відпочинку та медичній допомозі є основою для виживання. **Як бачимо, навіть на фоні низьких оцінок соціально-економічного становища своєї сім'ї, респонденти не схильні критично оцінювати доступ до фізіологічних потреб.**

Діаграма 7. Наскільки задоволені потреби членів сім'ї ?

Найбільш критичними залишається незадоволеність потреби у відпочинку (19% на фоні 35,1%, які фіксували обмежений доступ до відпочинку у травні). Про критично незадоволену потребу в продуктах харчування заявляють 2,8% респондентів.

Добробут

Доступу до засобів існування – зайнятість, заробіток чи заощадження визначають доступ до матеріального ресурсу домогосподарства, а відповідно і його добробут.

В умовах воєнного часу більше ніж у 30% сімей погіршилося матеріальне становище через скорочення долі ставки та заробітної плати (18,9% - чоловік; 15,3% - жінки; 15% - інші члени сім'ї); втрату офіційної роботи (10,2% - чоловік; 9,4% - жінка; 9,1% - інші члени сім'ї); втрату неофіційної роботи (4,7% - чоловік, 2,2% - жінка, 3,9% - інші члени сім'ї). Бачимо, що чоловіки частіше ніж інші члени домогосподарства потрапляють в ситуацію скорочення чи втрати роботи (Таблиця 8).

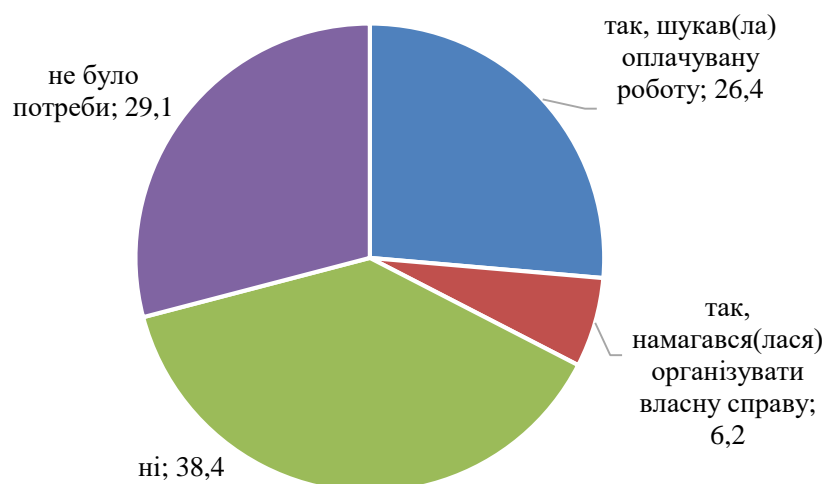
Натомість, жінки переважають в групі непрацюючих і до війни. Тобто у 16,7% домогосподарств жінки не працюють як і раніше, що свідчить про посилення гендерних розривів у доступі до ринку праці. Натомість в умовах воєнного стану чоловіки частіше працевлаштовуються як офіційно (5% чоловіків, 3,7% жінок, 5,1% інші члени сім'ї) та неофіційно (3,2% чоловіків, 2,6% жінок, 4,6% інші члени сім'ї).

Таблиця 8. Як змінилася зайнятість (оплачувана) працездатних членів сім'ї?

	чоловік	жінка	інші члени сім'ї
втратив офіційну роботу	10,2	9,4	9,1
втратив неофіційну роботу	4,7	2,2	3,9
скоротили долю ставки і заробітної плати	18,9	15,3	15,0
працевлаштувався неофіційно	3,2	2,6	4,6
працевлаштувався офіційно	5	3,7	5,1
не працює як і раніше	7,4	16,7	22,9
працює як і раніше	50,3	49,8	39,0

Лише у близько 30% сімей опитані намагались вирішити питання власного працевлаштування (26,4% шукали оплачувану роботу і ще 6,2% намагались організувати власну справу). При цьому у 38,4% сім'ях таких спроб не робили, а у третина (29,1%) зазначили, що у них не було потреби шукати роботу.

Діаграма 9. Чи шукали оплачувану роботу чи робили спроби організувати власний бізнес?

Найактивніше шукали оплачувану роботу респонденти та члени їх родин у Миколаївській та Чернігівській областях. Опитані з Миколаївської області також значно частіше робили спроби організувати власну справу (13,5%). Активними у цьому напрямку були і респонденти Львівської області (7,1%). Тоді як серед представників Сумської та Київської областей тих, хто намагався(лася) організувати власну справу виявлено найменше 4,1% та 4,5% відповідно (Таблиця 9.1).

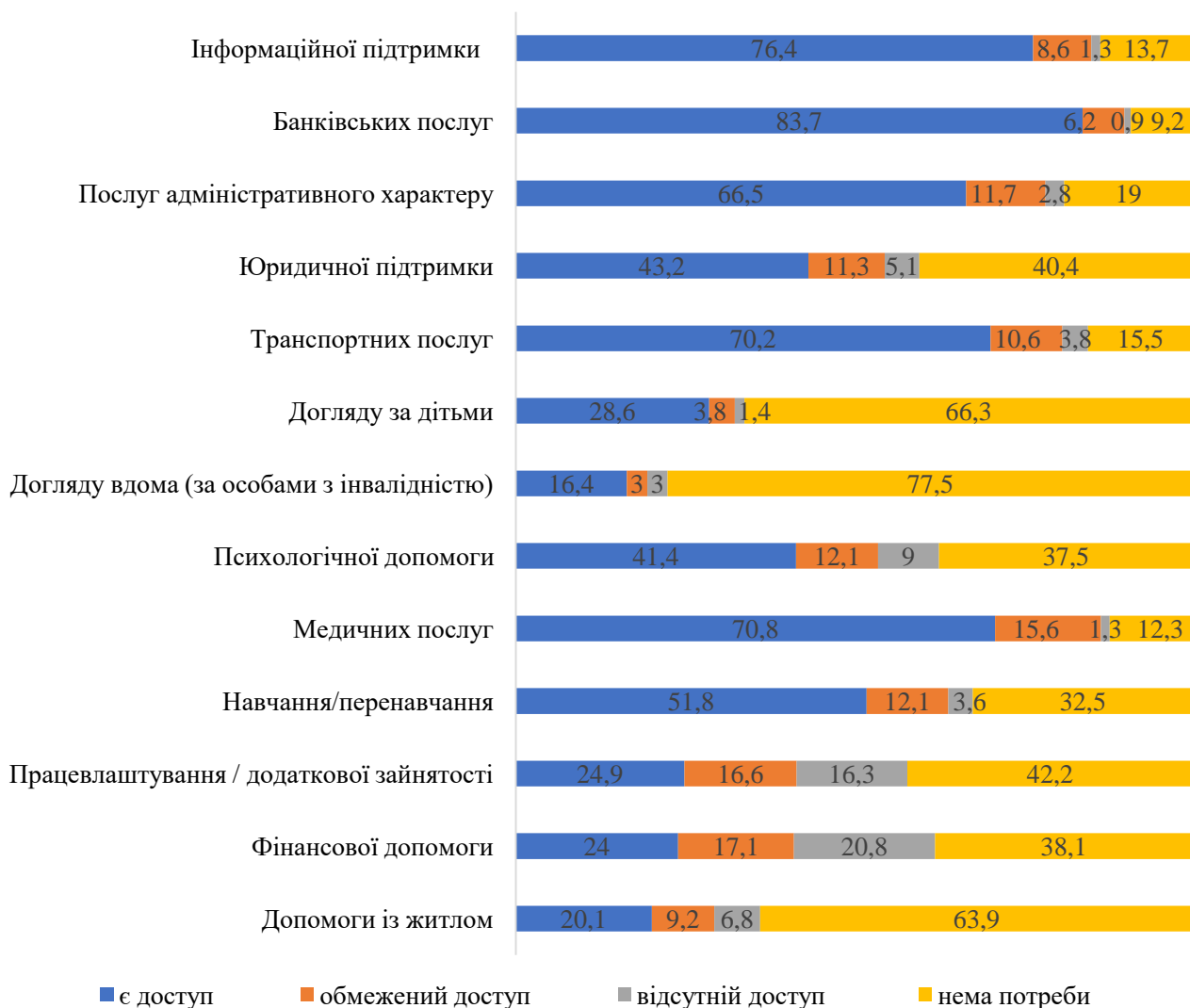
Таблиця 9.1. Чи шукали оплачувану роботу чи робили спроби організувати власний бізнес (у розрізі областей)

	так, шукав(ла) оплачувану роботу	так, намагався(лася) організувати власну справу	ні	працюю
Київська	25,9	4,5	36,2	33,4
Львівська	23,7	7,1	38,5	30,8
Закарпатська	25,4	5,6	28,2	40,8
Миколаївська	32,3	13,5	33,3	20,8
Сумська	25,8	4,1	43,3	26,8
Чернігівська	34	5,3	48,9	11,7
Дніпропетровська	24,3	5,9	39,7	30,1

Доступ до послуг

В територіальних громадах налагоджена система надання переважної кількості послуг, що підтверджується їх доступністю навіть в умовах війни (Діаграма 10).

Діаграма 10. Рівень доступу до послуг/допомоги у членів сім'ї

Найбільш позитивно оцінили рівень доступу до банківських послуг (83,7%), інформаційної підтримки (76,4%), медичних послуг (70,8%), транспортних (70,8%) та адміністративних послуг (66,5%).

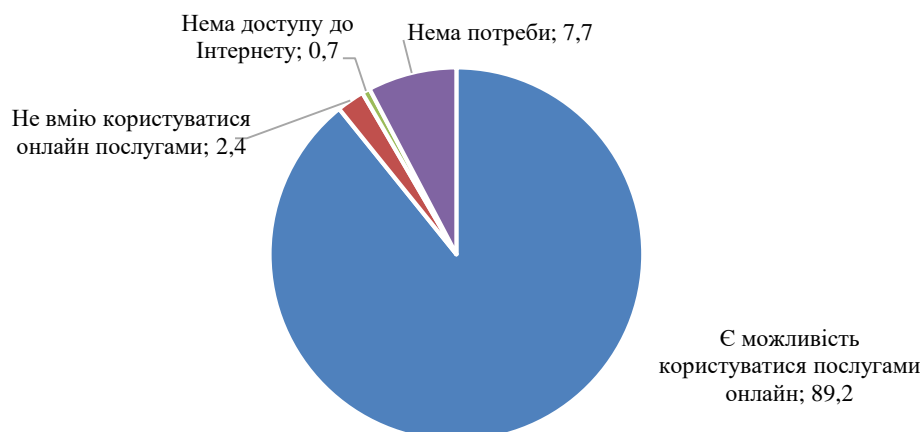
Натомість зафіксовані найвищі показники в **обмеженні та відсутності доступу** до фінансової допомоги (17,1% - обмежений доступ; 20,8% - відсутній доступ); працевлаштування та додаткової зайнятості (16,3% - обмежений доступ; 16,3% - відсутній доступ).

Досить критично також оцінюється доступ до психологічної допомоги (12,1% - обмежений доступ; 9% - відсутній доступ), юридичної підтримки (11,3% - обмежений доступ; 5,1% - відсутній доступ), навчання / перенавчання (12,1% - обмежений доступ; 3,6% - відсутній доступ), послуг адміністративного характеру (11,7% - обмежений доступ; 2,8% - відсутній доступ), допомога із житлом (9,2% - обмежений доступ; 6,8% - відсутній доступ).

Поряд з цим, опитані досить високо оцінюють рівень доступу до онлайн послуг. Загалом 89,2% сімей мають можливість користуватись послугами онлайн і лише 0,7% - не мають на час опитування доступу до Інтернету та ще 2,4% - не вміють користуватись онлайн послугами. При цьому 7,7% опитаних зазначили,

що у них взагалі немає потреби користуватись послугами онлайн (Діаграма 11). Такий рівень доступу можна розглядати як сильну сторону та ресурс стійкості

Діаграма 11 Рівень доступу до онлайн послуг у членів сім'ї

Таблиця 11.1 ілюструє оцінки рівня доступу до послуг у різних областях.

Таблиця 11.1 Оцінки рівня доступу до послуг у розрізі областей

Обмежений або відсутній доступ до:	Київська	Львівська	Закарпатська	Миколаївська	Сумська	Чернігівська	Дніпропетровська
Допомоги із житлом	12,4	10,7	9,8	28,1	13,4	78,44	20,6
Фінансової допомоги	30	22,5	19,7	51	46,4	50	48,9
Працевлаштування / додаткової зайнятості	25,2	22,5	16,9	45,9	39,1	38,3	43,1
Навчання/перенавчання	13,8	9,5	9,8	23	22,7	18,1	17,3
Медичних послуг	12,8	12,4	7	28,1	15,5	12,8	24,6
Психологічної допомоги	16,9	14,8	8,4	25	6,2	24,5	28,7
Догляду вдома (за особами з інвалідністю)	3,5	5,4	1,4	11,5	5,2	7,5	8,4
Догляду за дітьми	3,1	4,2	0	8,3	6,2	2,2	8,4
Транспортних послуг	7,6	10,7	8,5	23,9	22,6	20,2	16,9
Юридичної підтримки	10,6	12,4	9,9	26,1	27,9	15,9	19,5
Послуг адміністративного характеру	9,3	13	7	34,4	16,5	14,9	15
Банківських послуг	4,5	5,9	5,6	13,5	10,3	4,3	8,5
Інформаційної підтримки	5,9	8,9	7	16,7	14,5	9,5	11,8
Онлайн послуг	2	2,4	2,8	3,1	3,1	1,1	5,5

3. БЕЗПЕКА

Результати опитування свідчать про досить поширене відчуття небезпеки серед опитаних громадян. Вдома почувалися у небезпеці 13,7% опитаних і у громаді – 12,7%. І це при тому, що на переважній частині території областей на період опитування вже не велись активні воєнні дії.

За оцінками опитаних, більш-менш безпечно вдома і в громаді відчуваються біля 65% опитаних. Цілком безпечно відчувають себе лише кожен п'ятий з опитаних: 20,8% цілком безпечно відчувають себе вдома і 22,4% - в громаді.

Таблиця 12. Як оцінюють рівень власної безпеки вдома і в громаді

	безпека вдома	безпека в громаді
цілком безпечно	20,8	22,4
більш-менш безпечно	65,6	64,9
небезпечно	13,7	12,7

Таким чином, вказане співвідношення оцінок говорить скоріше про деяку невпевненість і невизначеність у питаннях безпеки. Зазначимо, що в травні 2022 року були зафіксовані такі показники: 50% жителів/-ьок досліджуваних громад відчуваються у небезпеці, 24,5% – мають відчуття невизначеності, 25,1% відчуваються в безпеці. Отже, ситуація з точки зору безпеки суттєво змінилася, у крайньому разі в тих територіальних громадах, де маємо результати дослідження і можемо їх співставляти, а це Київська, Львівська, Миколаївська, Сумська територіальні громади.

Варто зазначити, що оцінки рівня власної безпеки наразі суттєво відрізняються в різних областях. Більш менш безпечно вдома відчувають себе опитані Дніпропетровської, Сумської, Чернігівської областей. Цілком безпечно вдома відчуваються більше третини опитаних Закарпатської та Львівської областей. Натомість більше третини опитаних Миколаївщини зазначили, що відчуваються вдома в небезпеці.

Таблиця 12.1 Як оцінюють рівень власної безпеки вдома (у розрізі областей)

	цілком безпечно	більш-менш безпечно	небезпечно
Київська	21,4	62,1	16,6
Львівська	36,1	60,9	3
Закарпатська	33,8	63,4	2,8
Миколаївська	12,5	52,1	35,4
Сумська	14,4	73,2	12,4
Чернігівська	23,4	64,9	11,7
Дніпропетровська	11,4	75	13,6

Зазначені співвідношення характерні і для оцінок стосовно відчуття безпеки в громаді. Цікаво, що за межами власного дому менше опитаних відчуває себе в

небезпеці. І все ж переважання оцінок «більш-менш» схиляє до висновку про невпевненість у власній захищеності в ситуації, що складається.

Таблиця 12.2. Як оцінюють рівень власної безпеки в громаді (у розрізі областей)

	цілком безпечно	більш-менш безпечно	небезпечно
Київська	22,1	61,4	16,6
Львівська	39,1	59,8	1,2
Закарпатська	35,2	63,4	1,4
Миколаївська	16,7	54,2	29,2
Сумська	14,4	69,1	16,5
Чернігівська	23,4	64,9	11,7
Дніпропетровська	13,6	74,6	11,8

Зазначимо, що на даному етапі ми не задавали питання щодо рівня тривожності чи очікувань, проте робимо такі припущення на основі низки оцінок, які стосуються як відчуття безпеки, так і стану фізичного та психічного здоров'я опитаних. Ці оцінки є досить поміркованими і не надто негативними.

Як можемо бачити з таблиці нижче, більше половини опитаних вважають стан власного фізичного здоров'я скоріше задовільним. Тоді як незадовільних оцінок виявлено суттєво менше.

Таблиця 13. Стан фізичного здоров'я членів сім'ї

	чоловік	жінка	дітей (до 18 років)	інших членів сім'ї
Повністю задовільний	25,36	23,05	43,55	25,86
Скоріше задовільний	56,19	58,15	49,1	55,49
Скоріше незадовільний	16,02	15,68	6,09	14,73
Зовсім незадовільний	2,43	3,12	1,25	3,92

Можна допустити, що **відчуття небезпеки та невизначеності спричиняють поширеність психологічних станів напруженості та стресів.** Так, хоча більше половини опитаних (від 52,95% до 56,04% в різних групах) вважають психоемоційний стан членів своєї родини скоріше задовільним, все ж у порівнянні з оцінками фізичного стану маємо суттєво більші відсотки тих, хто вважає психоемоційний стан членів своєї сім'ї скоріше незадовільним – таку позицію фіксує фактично кожен п'ятий з опитаних.

Таблиця 14. Психоемоційний стан членів сім'ї

	чоловік	жінка	дітей (до 18 років)	інших членів сім'ї
Повністю задовільний	22,14	18,05	31,25	18,37
Скоріше задовільний	52,95	52,49	53,39	56,04
Скоріше незадовільний	20,22	23,13	13,04	20,25
Зовсім незадовільний	4,69	6,33	2,32	5,34

4. ЗГУРТОВАНІСТЬ

Громадська участь

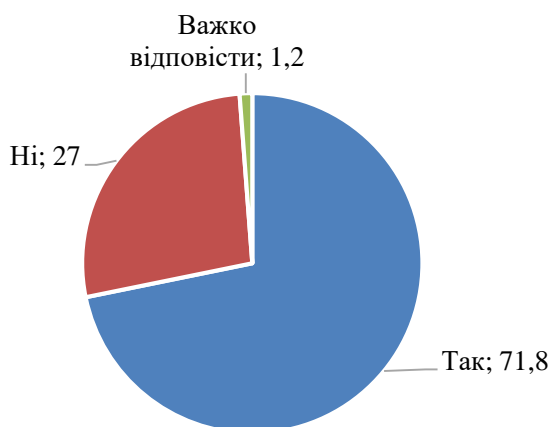
В межах спрямованості даного дослідження на оцінку рівня соціальної стійкості територіальних громад в умовах воєнного стану важливим є аналіз не лише актуальних потреб населення громад, а й рівня згуртованості, розуміння та прийняття необхідності налагодження соціальних зв'язків всередині громади, відповідного ситуації рівня взаємної підтримки та солідарності.

Саме тому окремий блок питань анкети стосувався оцінок опитаними рівня власної активності у відповідь на виклики воєнного часу, а також вже існуючих зв'язків всередині громад і готовності бачити потреби інших і надавати допомогу.

Отримані результати відповідей на запитання анкети **Чи стали більш активними у відповідь на війну члени вашої сім'ї (які спільно проживають в одному домогосподарстві)?** дозволяють зробити висновок про зростання такої активності. Загалом 71,8% опитаних дали позитивну відповідь, підтвердивши зростання власної активності у відповідь на війну (Діаграма 15). І це можна вважати потужним ресурсом для розвитку та відновлення не лише громад, а й конкретних громадян, для яких така активність є прийнятним варіантом реагування на кризу і складнощі життя.

При цьому 27% опитаних зазначають відсутність такої активності з їх боку в цей період. І лише 1,2% не змогли визначитись по цьому питанню.

Діаграма 15. Активність у відповідь на війну

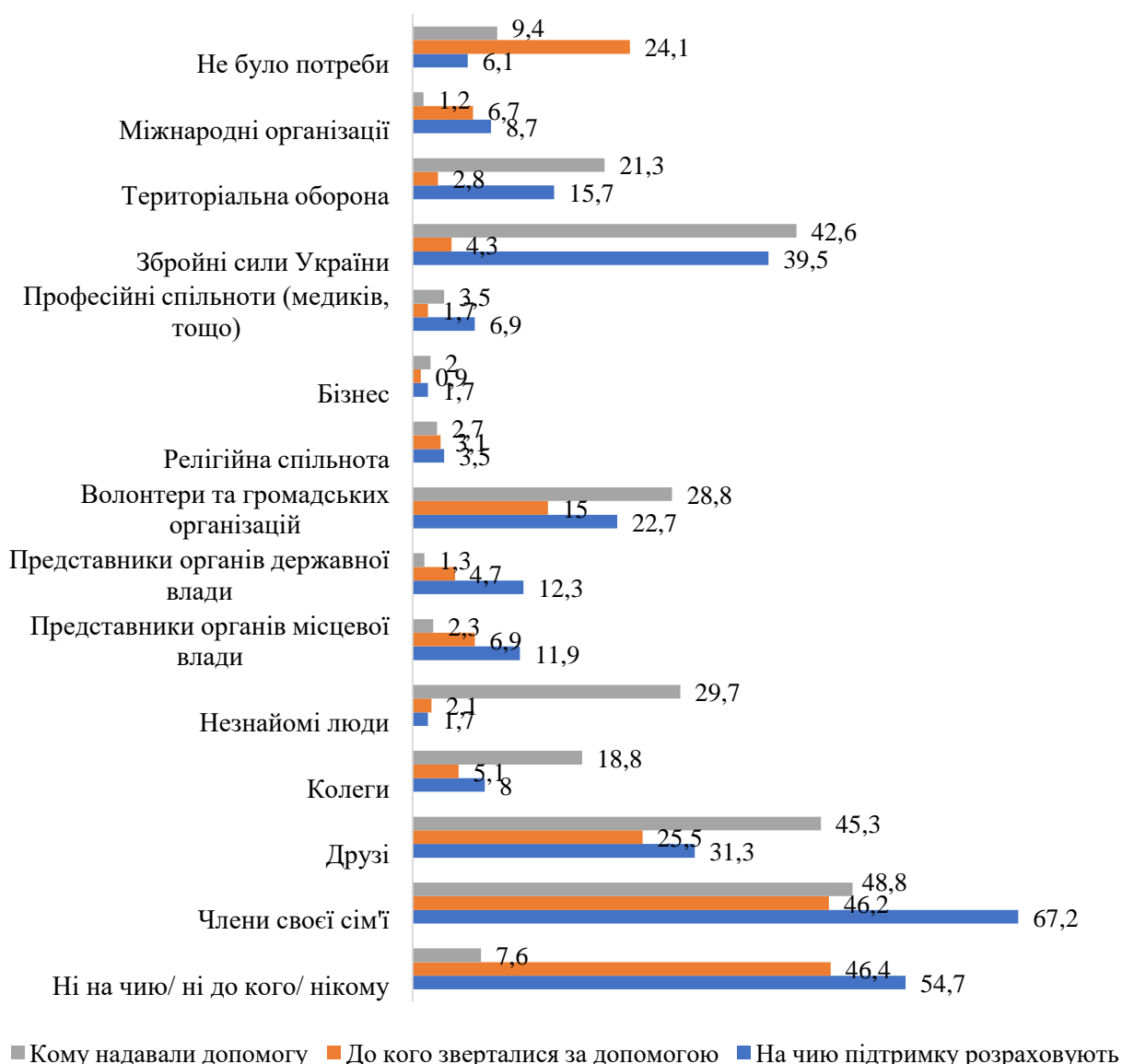
Таблиця 15.1. Чи стали більш активними у відповідь на війну члени вашої сім'ї (у розрізі областей)?

	Так	Ні	Важко відповісти
Київська	67,9	30,3	1,7
Львівська	77,5	20,7	1,8
Закарпатська	76,1	23,9	0
Миколаївська	59,4	37,5	3,1
Сумська	76,3	22,7	1
Чернігівська	73,4	26,6	0
Дніпропетровська	73,5	26,1	0,4

Як бачимо з наведеної таблиці, опитані всіх без винятку областей зазначили зростання власної активності. При цьому респонденти Львівської, Закарпатської та Сумської областей вказують на таке зростання частіше. А от опитані жителі Київщини та Миколаївщини порівняно частіше зазначають, що зростання такої активності не відбулось – 30,3% та 37,5% відповідно.

Наведена нижче Діаграма 16 ілюструє прояви соціальних зв'язків, які подані у форматі: на чию підтримку розраховують; до кого зверталися за допомогою; кому самі надавали допомогу.

Діаграма 16. На чию підтримку розраховують / До кого зверталися за допомогою / Кому надавали допомогу?

Респонденти могли обрати декілька варіантів відповіді, тому сума перевищує 100%

Загалом наведені в діаграмі результати дозволяють зробити висновок, який відображає специфіку воєнної ситуації, адже поряд із високим рівнем взаємопідтримки та довіри до членів власної сім'ї/родини, на підтримку яких люди

перш за все розраховують (67,2% на фоні 56% у дослідженні в травні), високий рівень такої довіри є і до ЗСУ (39,5% на фоні 46,4% у дослідженні в травні), друзів (31,3% на фоні 22,9% у дослідженні в травні), волонтерів та громадських організацій (22,7% на фоні 24,6% у дослідженні в травні). Отже спостерігається зростання горизонтальних зв'язків між людьми. Інші інституції мають значно нижчі показники.

З точки зору дослідницької команди ці оцінки є важливими для формування висновку про реальний рівень довіри та солідарності в громаді, а також щодо поширеності різного рівня соціальних зв'язків. Водночас навіть у воєнний час досить високими є і показники соціальної атомізації, оскільки 46,2% опитаних зазначили, що розраховують лише на себе і вирішують свої проблеми самостійно, без чиеїсь допомоги.

Досить позитивним і значимим можна вважати зростання активності в бік допомоги територіальній обороні, мешканцям громади, навіть незнайомим, а також волонтерам і громадським організаціям.

Характерно, що і по допомогу до друзів, колег та громадських/волонтерських організацій опитані звертаються частіше, ніж до органів місцевої влади, що може бути одним з показників нижчої довіри до ОМС та особливо – державної влади. Особливо рельєфно це видно у розрізі областей.

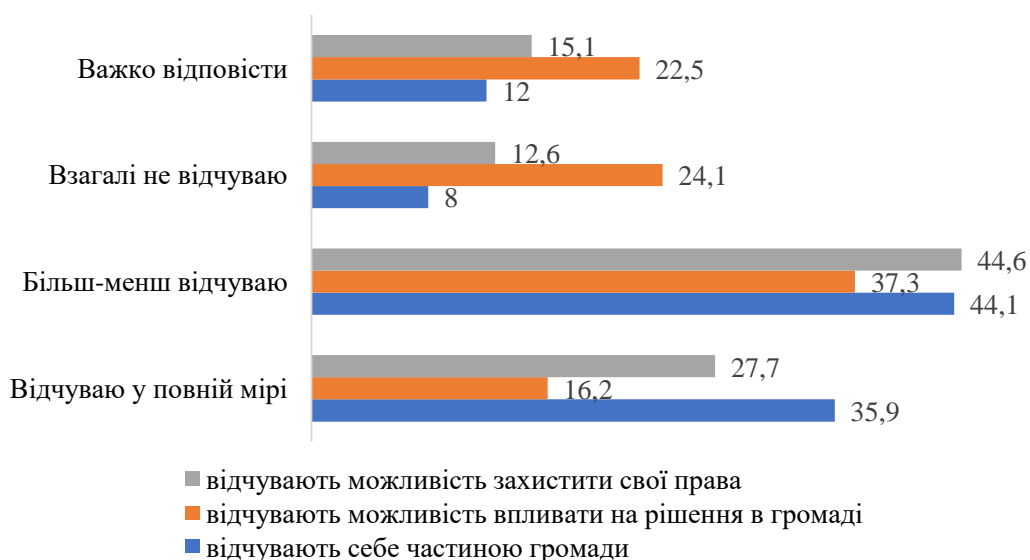
Таблиця 16.1. До кого звертались за допомогою? (у розрізі областей)

	Київська	Львівська	Закарпатська	Миколаївська	Сумська	Чернігівська	Дніпропетровська
Самостійно справляюся	52,4	43,2	40,8	44,8	35,1	54,3	45,2
Членів своєї сім'ї	56,2	33,7	36,6	43,8	46,4	59,6	41,9
Друзів	36,6	21,9	29,6	26	18,6	35,1	14
Колег	7,2	3,6	1,4	2,1	8,2	9,6	2,9
Незнайомих людей	2,8	2,4	0	2,1	0	3,2	2,2
Представників органів місцевої влади	4,5	5,9	19,7	9,4	8,2	8,5	4,8
Представників органів державної влади	5,5	4,1	2,8	7,3	2,1	6,4	4
Волонтерів та громадських організацій	12,8	12,4	16,9	28,1	18,6	21,3	10,3
Релігійної спільноти	3,4	4,7	4,2	5,2	2,1	2,1	1,5
Бізнесу	1	1,2	2,8	2,1	0	0	0,4
Професійних спільнот	2,1	1,2	4,2	5,2	2,1	0	0,4
ЗСУ	3,1	5,9	2,8	4,2	5,2	6,4	4
ТРО	2,1	4,7	0	2,1	2,1	6,4	2,2

Управління

Загалом біля 80% опитаних вважають себе частиною громад – повністю або ж більш-менш). Біля 70% Відчувають можливості захистити свої права. При цьому дещо менша кількість (53,5%) опитаних відчуває можливість впливати на рішення в громаді (Діаграма 16) .

Діаграма 18. Оцініть, будь ласка, наскільки відчуваєте:

Є певні особливості в оцінках опитаних з різних областей. Так, досить суперечливими можна вважати оцінки опитаних Закарпатської області. Оскільки 42% з них впевнено зазначили, що повністю відчувають себе частиною громади, і при цьому 23,9% категорично зазначили, що взагалі не відчувають себе частиною громади. Кожен п'ятий житель Миколаївщини взагалі не зміг визначитись по цьому питанню.

Таблиця 17. Наскільки члени вашої сім'ї відчувають себе частиною громади (у розрізі областей)

	Відчуваю у повній мірі	Більш-менш відчуваю	Взагалі не відчуваю	Важко відповісти
Київська	38,3	41	6,6	14,1
Львівська	39,1	48,5	7,7	4,7
Закарпатська	42,3	33,8	23,9	0
Миколаївська	40,6	31,3	6,3	21,9
Сумська	25,8	54,6	9,3	10,3
Чернігівська	36,2	44,7	6,4	12,8
Дніпропетровська	31,6	47,8	6,3	14,3

Наведена таблиця ілюструє оцінки опитаними різних областей власних можливостей у захисті своїх прав. Найбільш впевненими у таких можливостях

виявились жителі Закарпаття. Тоді як опитані зі Львівщини та Сумщини частіше за інших зазначали що взагалі не відчують такої можливості.

Таблиця 18. Наскільки члени вашої сім'ї відчують можливість захистити свої права (у розрізі областей)

	Відчуваю у повній мірі	Більш-менш відчуваю	Взагалі не відчуваю	Важко відповісти
Київська	31,7	43,4	11	13,8
Львівська	34,3	37,9	17,8	10,1
Закарпатська	38	50,7	7	4,2
Миколаївська	24	46,9	10,4	18,8
Сумська	26,8	41,2	16,5	15,5
Чернігівська	28,7	50	11,7	9,6
Дніпропетровська	18	47,1	12,1	22,8

При цьому відчуття приналежності до громади, відчуття себе її частиною не завжди у опитаних пов'язане з можливістю впливати на ті рішення, які у громаді приймаються. Адже, відповідаючи на запитання щодо того, чи відчують вони здатність впливати на рішення у громаді, значно більша частина опитаних зазначає, що взагалі не відчуває такої здатності. Найчастіше відсутність можливості впливу зазначають опитані Сумської, закарпатської та Львівської областей.

І знову ж таки можемо говорити про певну суперечливість в оцінках закарпатців, оскільки серед них виявлено і найбільше тих, хто відчуває можливість впливу.

Таблиця 19. Наскільки члени вашої сім'ї відчують можливість впливати на рішення в громаді (у розрізі областей)

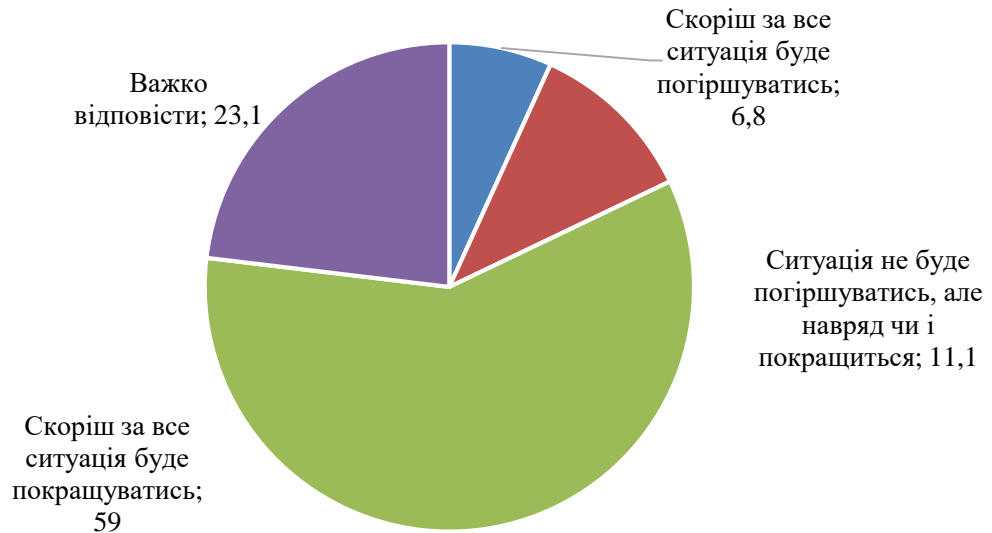
	Відчуваю у повній мірі	Більш-менш відчуваю	Взагалі не відчуваю	Важко відповісти
Київська	22,1	38,3	18,6	21
Львівська	18,3	40,8	27,8	13
Закарпатська	32,4	31	31	5,6
Миколаївська	13,5	34,4	19,8	32,3
Сумська	9,3	40,2	30,9	19,6
Чернігівська	14,9	40,4	22,3	22,3
Дніпропетровська	8,1	34,6	25,4	32

Бачення майбутнього

Результати опитування дозволяють стверджувати, що більшість опитаних в цілому позитивно оцінюють перспективи України – 59% вважають, що ситуація в країні скоріш за все буде покращуватись.

Ще 11,1% вважають, що ситуація навряд чи покращиться, але й суттєвого погіршення не буде. І лише 6,8% допускають, що ситуація буде погіршуватись. І маємо зазначити, що це більше, ніж та загальна кількість, яка не планує повертатись. Тобто є певна частина людей, які планують повертатись навіть з врахуванням потенційного погіршення ситуації.

Діаграма 19. Що ви думаєте про майбутнє України?

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

Отже, за отриманими в ході соціологічного опитування даними станом на кінець жовтня 2022 року кожна друга сім'я в Україні (Київської, Львівської, Закарпатської, Миколаївської, Сумської, Чернігівської областей/громад) має в своєму складі безробітних (49,2%), 46,9% - неповнолітніх дітей. Третина сімей (31,5%) мають осіб похилого віку та 27,1% - вимушено переміщених осіб (в т.ч., які виїхали за кордон). 13,4% домогосподарств мають у своєму складі осіб з інвалідністю, 12,7% є великими сім'ями (5 і більше членів сім'ї), а 12,4% - одинокі особи. Близько 20% українських домогосподарств мають у своєму складі три і більше осіб із числа вразливих груп. 7,4% зазначили про нестачу коштів на базові потреби. При цьому на фоні оцінок соціально-економічного становища своєї сім'ї, респонденти з Київської, Львівської, Закарпатської, Миколаївської, Сумської, Чернігівської областей/громад не схильні критично оцінювати доступ до фізіологічних потреб.

За оцінками опитаних, більш-менш безпечно вдома і в громаді почуваються біля 65% опитаних. Цілком безпечно почувають себе лише кожен п'ятий з опитаних: 20,8% цілком безпечно почувають себе вдома і 22,4% - в громаді. Зазначимо, що в травні 2022 року були зафіксовані такі показники: 50% жителів/бок досліджуваних громад почували себе у небезпеці, 24,5% – мали відчуття невизначеності, 25,1% почувалися в безпеці. Отже, ситуація з точки зору безпеки суттєво змінилася, у крайньому разі в тих територіальних громадах, де маємо результати дослідження і можемо їх співставляти, а це Київська, Львівська, Миколаївська, Сумська територіальні громади.

Вважаємо виявлену тенденцію результатом дії певних державних механізмів, міжнародної допомоги, активності та згуртованості самих людей, але й звиканням людей до воєнних подій, сигналів тривоги, воєнних новинних стрічок.

На підставі аналізу документів Кабінету Міністрів України, Міністерства соціальної політики, Міністерства розвитку громад та територій України виділено 5 груп державних інституційних механізмів посилення ефективності та стійкості місцевого самоврядування у воєнний час: 1) механізми прямої дії держави для забезпечення доступу людей до засобів існування, 2) механізми підтримка базових станів та благополуччя, 3) механізми визначення потреб населення в соціальних послугах на рівні громади, 4) механізми стратегічного управління, 5) механізми громадської участі. Представлений комплект механізмів представляється, з одного боку, достатньо системним, з іншого боку, постає питання його повноти саме з точки зору стійкості місцевого самоврядування.

В якості орієнтувальної основи для оцінки повноти вбачається доцільним застосувати документ «UN Common Guidance on Helping Build Resilient Societies December», датований груднем 2020 р.²⁰ Цей документ представляє процес, за

²⁰ «UN Common Guidance on Helping Build Resilient Societies December» – це документ, датований груднем 2020 р., представляє процес, за допомогою якого команди ООН можуть досягти спільного програмування для підвищення стійкості. Ось які принципи пропонуються для розвитку стійкості: 1) не залишати нікого осторонь і зосередитися на найбільш вразливих та групи ризику; 2) забезпечити рівність, відсутність дискримінації та підхід, заснований на

допомогою якої команди ООН можуть досягти спільного програмування для підвищення стійкості.

Виходимо з того, що в державних документах реагування на повномасштабне російське вторгнення наявна значна увага забезпечення доступу до базових засобів існування вразливих груп населення. Разом із тим, хочемо звернути увагу на 2 принципи з «UN Common Guidance on Helping Build Resilient Societies December»:

По-перше, принцип відповідальності за досягнення інклюзивних партнерств. Йому відповідає таке формулювання «Жоден окремих учасник не може запропонувати комплексні підходи до підвищення стійкості в системі та між системами. Вкрай важливо, щоб усі зацікавлені сторони були залучені до виконання своїх особистих обов'язків і спільно досліджували та узгоджували широкий спектр точок зору, щоб можна було зміцнити стійкість найбільш вразливих осіб і систем». Відповідно до цього принципу доцільним представляється **підсилення механізмів громадської участі**. Наразі державні документи передбачають громадські обговорення, тимчасові консультативно-дорадчі органи, партиципацію. У якості приклад слід зазначити, що обговорення проекту «Стратегії відновлення та розвитку економіки Сумської області на 2022-2024 роки» було достатньо партиципаторним. Однак **на рівні територіальних громад партиципація щодо стратегій розвитку, як вбачається, недостатньо знаходить своє втілення**. Цей висновок підтверджують і дані соціологічного опитування, представленого в цьому звіті: на всьому масиві вибірки у разі погіршення ситуації на підтримку з боку органів державної влади розраховують лише 12,3% опитаних, на підтримку з боку органів місцевого самоврядування - 11,9%. Лише 16,2% відчувають свою можливість впливати на рішення в громаді повною мірою, 37,3% більш-менш відчувають. Тобто майже кожен другий з опитаних не відчуває або має сумніви щодо можливості впливати на рішення в громаді.

Отже, наявна системна робота щодо розроблення та впровадження державних інституційних механізмів для посилення ефективності й стійкості місцевого самоврядування у воєнний час, безумовно, забезпечує соціальну стійкість громад, і людей у громадах. При цьому видається, що більшою мірою акцент зроблено на гуманітарній допомозі та забезпеченні базових потреб населення. Натомість, вбачається, що окремої уваги на місцевому рівні вимагає питання забезпечення участі громадян у процесах ухвалення рішень у громаді, тим більш рішень стратегічного характеру.

Органи державної влади та місцевого самоврядування також мають взяти до уваги, що члени 20% опитаних домогосподарств серед тих хто виїхав, взагалі не планують повертатись (у 13% домогосподарств члени сім'ї планують залишитись

правах людини; 3) бути відповідальними за досягнення інклюзивних партнерств; 4) не завдавати шкоди; 5) залучати та взяти на себе зобов'язання протягом тривалого часу в рамках гнучкого, але стратегічного підходу; 6) використовувати підходи, що залежать від контексту, та індивідуальні підходи; 7) діяти завчасно, щоб запобігти; 8) розвивати місцевий і національний потенціал для володіння та лідерства [UN Common Guidance on Helping Build Resilient Societies December (2020). URL : <https://unsdg.un.org/sites/default/files/2021-09/UN-Resilience-Guidance-Final-Sept.pdf>]

в інших країнах, і 7% - залишатись в іншому регіоні України. Це потрібно враховувати і аналізувати як негативний тренд для демографічної ситуації в областях і громадах.

По-друге, принцип розвитку місцевого і національного потенціалу у праві власності та лідерстві – «стійкість передусім стосується спроможності та активності людей, спільнот, установ і систем, які перебувають у зоні ризику. Успіх і стійкість підтримки, спрямованої на підвищення стійкості, залежить від ступеня права власності та керівних ролей, які беруть на себе постраждалі люди, місцеві та національні органи влади та установи або системи». В цьому зв'язку доцільною представляється робота не лише із забезпечення людей гуманітарною допомогою та турбота про їх психологічне здоров'я, але **навчання та створення умов для розвитку людей**, їх компетентностей, згуртованості, відповідальності та лідерстві. При цьому в даному разі, з одного боку, йдеться про вразливих людей, з іншого боку – людей, які беруть на себе відповідальність, працюють щоденно на розвиток соціально-економічного потенціалу громади.

Сформульоване вище не відкидає потребу і в гуманітарній допомозі також.

Для прийняття рішень про те, яка гуманітарна допомога потрібна і кому, потрібні моніторинги та облік, адже ситуація не є однаковою для всіх регіонів і всіх цільових груп. В розрізі охоплених дослідженням областей частіше позитивно оцінюють свій нинішній соціально-економічний стан сім'ї із Київської (21% (на фоні 15,1 % у травні)) та Львівської (24,9% (на фоні 7,1 % у травні)) областях. Тоді як частіше фіксують позицію «не вистачає навіть на базові потреби (харчування, комунальні платежі, ліки)» представники домогосподарств Сумської (14,5% (на фоні 33,5% у травні)) та Дніпропетровської (11,8%) областей. Причому половина опитаних у цих областях (54,6% та 50,7% відповідно) зазначають, що їм вистачає грошей на базові потреби, але не більше. В групі ризику є також значна частина домогосподарств, яким вистачає лише на базові потреби із Миколаївської (51% (на фоні 47,5 % у травні)) та Закарпатської (49,3%) областей.

Важливим вбачається підкреслити, що на фоні зростаючої вразливості в умовах воєнного стану фіксується зростання кількості горизонтальних зв'язків між людьми: рівень довіри до членів сім'ї, розрахунок саме на таку підтримку членів сім'ї зріс з 56% у дослідженні в травні до 67,2% у жовтневому дослідженні. Сім'ї змушені були приймати складні рішення у відповідь на воєнні події, але спостерігається певна тенденція, що це укріпило сімейні стосунки. Спрацювали також певною мірою і укріплювалися у відповідь на воєнні події також і дружні стосунки між людьми. Рівень довіри до друзів у випадку погіршення ситуації зріс з 22,9% у травні до 31,3% у жовтні, до волонтерів та громадських організацій - з 24,6% у травні до 22,7% у жовтні.

Підсумовуючи дослідження “Соціальна стійкість територіальних громад в умовах воєнного часу: спроможність до відновлення та розбудови” ми розглядаємо соціальну стійкість не як самоціль, а як необхідну умову на шляху до благополуччя в контексті Цілей сталого розвитку в динаміці розвитку, на шляху, який перервано військовими подіями.

Соціальна стійкість територіальних громад в умовах воєнного стану: спроможність до відновлення та розбудови

Аналітичний звіт

Підписано до друку 5 грудня 2022 р.
Формат 60*84/8
Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. Друк арк. 6,51. Тираж 50 прим.

Виготовлювач: ФОП Кірічок Д.О., 4000, м. Суми,
Пров. Академічний, 6
Тел. +380660021110

Аналітичний звіт підготовлено Центром соціальних досліджень Сумського державного університету в межах Ініціативи з розвитку аналітичних центрів в Україні, яку виконує Міжнародний фонд «Відродження» у партнерстві з Ініціативою відкритого суспільства для Європи (OSIFE) за фінансової підтримки Посольства Швеції в Україні. Думки та позиції викладені у цьому звіті є позицією авторів та не обов'язково відображають позицію Посольства Швеції в Україні, Міжнародного фонду «Відродження» та Ініціативи відкритого суспільства для Європи (OSIFE).

Контактна інформація

Центр соціальних досліджень Сумського державного університету,
<https://csgard.sumdu.edu.ua/>
Адреса: Україна, м. Суми, вул. Римського-Корсакова, 2, к. Н-310
Телефон: (0542) 68-77-96
E-mail: csd.sumdu@gmail.com